

GELUKKIG VERZEKERD MET AEGON

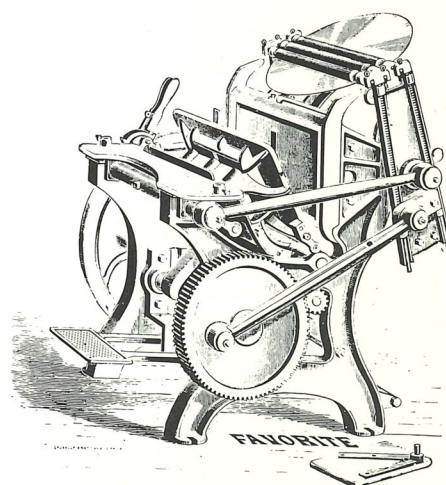
KOM, WE
MAKEN ER
EEN LEUKE
DAG VAN.

AEGON
verzekeringen

zo'n drukpers
vindt u nog bij ons,

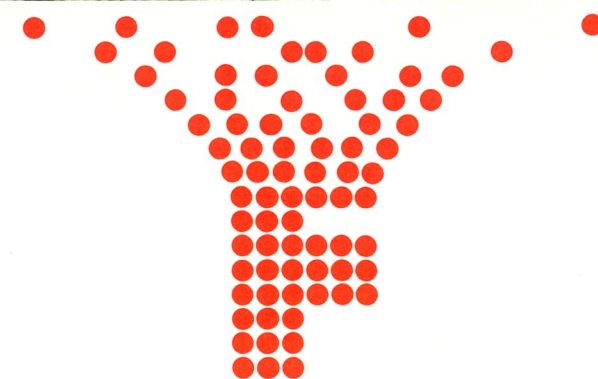
als museumstuk...

Wij zijn erg
blij met dat
oude drukpersje.
't Doet ons
terugdenken
aan die tijden,
van vakmanschap.
Dat vakmanschap hebben we nog, want ook
vandaag-de-dag besteden we alle aandacht aan
het werk, dat onze opdrachtgevers ons toevertrouwen.
De persen zien er nu anders uit...
Ons kwaliteitsgevoel is gebleven.

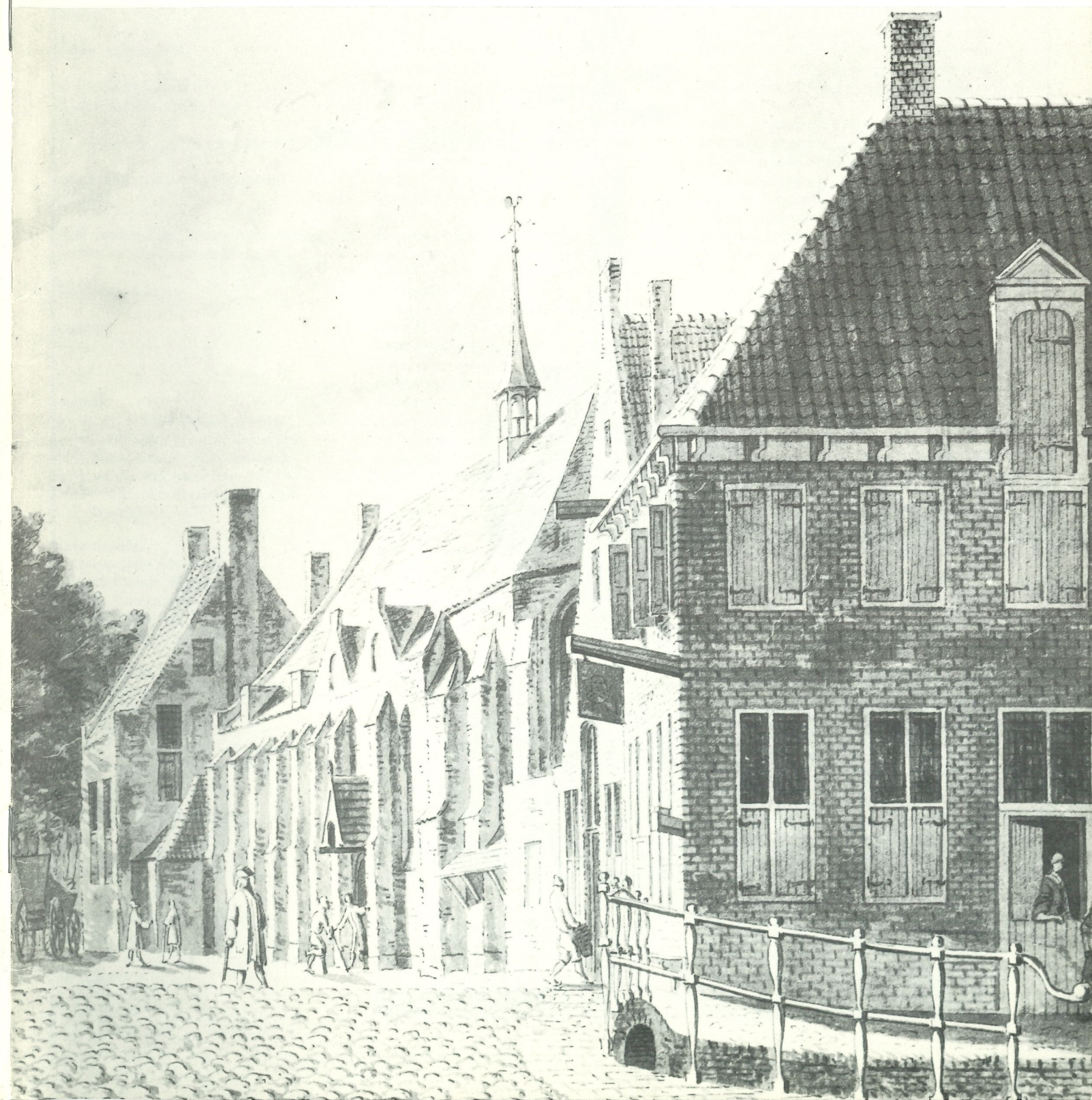
bv drukkerij g. j. van amerongen
nederlandse screendrukindustrie bv

amsterdamseweg 59 amersfoort
tel. 033-616349

*Tijdschrift voor verleden en heden
van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van
de Stichting Museum Flehite en
de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
20e jaargang nr. 3/4, december 1989*

Flehite

Kamerbeek

De Kamerbeek Groep

Gespecialiseerde bedrijven op het gebied van onroerende goederen, verzekeringen, sparen, beleggingen, financieringen en pensioenadviezen. Ons Amersfoorts advieshuis vindt u aan de Bergstraat 9-11. Vakmensen geven u daar, door harmonieus samenspel, een optimaal advies. Voor u een hele zorg minder. Kunt u met een gerust hart naar Flehite gaan. Misschien zien we elkaar nog...

Flehite agenda 1990

Flehite

Inhoud

Flehite agenda 1990	29
<i>L. van Hoorn-Koster</i> Pand en het Kleine Spui	30
Een tekening van Amersfoort uit 1672	42
Tekende Gerrit van Stellingwerff in Italië?	43
<i>H. E. Boddé/Fea Lamers-Nieuwenhuis</i> Jacobus van de Gumster herkend	44
Boekbesprekingen	46
Kroniek	48

Redactie

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*,
C. Broekhuijsen, dr. J. A. Brongers,
dr. J. Hovy, drs. R. M. Kemperink,
mevr. A. Krekel-Aalberse,
drs. P. C. B. Maarschalkerweerd en
ir. P. Wassink.

Redactieadres,

abonnementen, advertenties
Museum Flehite, Breestraat 80,
3811 BL Amersfoort.
Telefoon: 033-619987.
Flehite verschijnt elk kwartaal.

Abonnementen

Leden Oudheidk. Vereniging Flehite: gratis.
Abonnementen: f25,-;
instellingen: f35,- per jaar.
Gironr. 437683 t.n.v. administrateur
tijdschrift Flehite, Amersfoort.

Museum Flehite

Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-619987.
Geopend 10-17 uur.
Zaterdag en zondag 14-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: mevr. A. Krekel-Aalberse
Van Hardenbroeklaan 19, 3831 CK Leusden
Lidmaatschap: f35,-.

ISSN 0165-960X

In de afgelopen jaren had de Flehite-agenda steeds een apart thema waarvoor geput werd uit de eigen collecties van het Museum. Dit jaar is voor een andere opzet gekozen. In het kader van de viering 5 jaar AKG de Ploegh in Flehite werd één van de leden van dit kunstenaarsgenootschap gevraagd een serie tekeningen te maken rond een Amersfoorts thema. Jaap Kruijff (geb. 1917) koos hiervoor: bomen in en rond Amersfoort.

Een ding bleef wel hetzelfde. De opbrengst van de agenda is evenals de vorige jaren bestemd voor de Stichting Restauratiefonds Flehite. In tegenstelling tot veel andere middel-eeuwse steden heeft het groen in Amersfoort altijd een belangrijke rol gespeeld. Dit kwam met name door de vaak forse tuinen van de muurhuizen aan de grachten van de eerste omwalling en de tuinen van veel huizen aan de Zuidsingel en 't Zand.

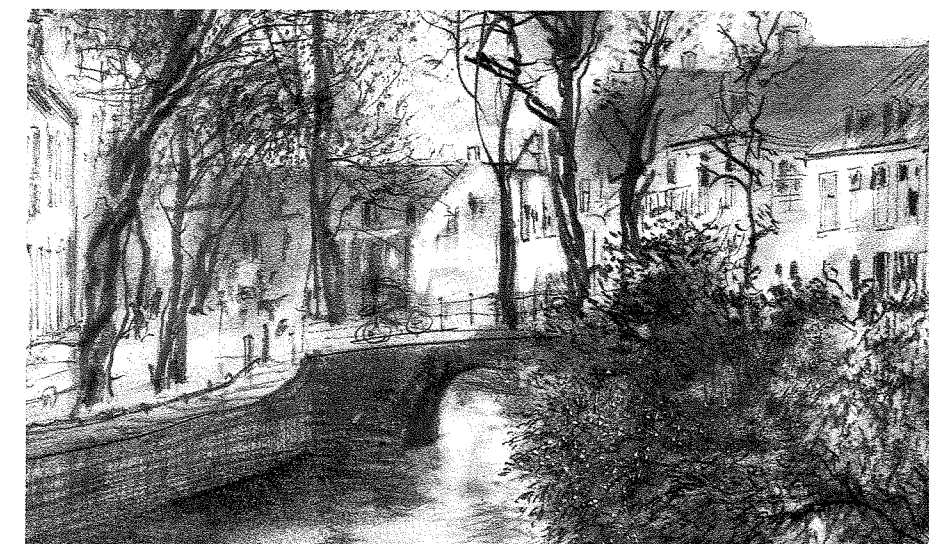
Zo was er door de eeuwen heen een vrijwel sluitende groene cirkel midden in de stad. Ook daarbuiten waren groen en bomen niet ver te zoeken. Landgoederen met fraaie bossages omringden de stad. Meyster maakte daar furore door de beplanting van zijn landgoed met dan nog nauwelijks bekende dennen, waardoor hij het terecht de naam Nimmerdor kon

geven. En een dichter als Pieter Pijpers kwam rond 1800 nauwelijks tot een eind toen hij de natuur in en rond Amersfoort bezong: 'Beuken, door geen' tyd verslonden/Eiken, door geen byl geschonden...' etc. etc.

In de vorige eeuw kwam daar nog de prachtige plantsoengordel bij op de plaats van de tweede omwalling. En in deze eeuw ontstond op de kale Berg mede door de bebossing een wijk met allure. Veel is inmiddels veranderd, maar gelukkig is veel ook gebleven. Landgoederen als de Schothorst en Randenbroek bleven behouden, ook stukken van het oude Plantsoen. En bovenal de unieke tuinen van de muurhuizen en de singels met vaak bijzondere bomen en planten. Maar ook elders in de stad zijn ze gelukkig nog, de bomen opvallend door ouderdom of vorm.

Als men er oog voor heeft krijgen de 'dode' monumenten van het verleden juist een extra, aantrekkelijke dimensie door het levende groen, dat men - terecht - nu ook wil beschermen.

Dat deze agenda met de prachtige tekeningen en aquarellen van Jaap Kruijff moge bijdragen tot een (her)ontdekking van de zo mooie binnenstad van Amersfoort en haar omgeving. Verkrijgbaar in het museum en bij de VVV. Prijs f20,-.

Panden aan het Kleine Spui

De bebouwing aan het Kleine Spui van het Croontje tot de bokkinghang

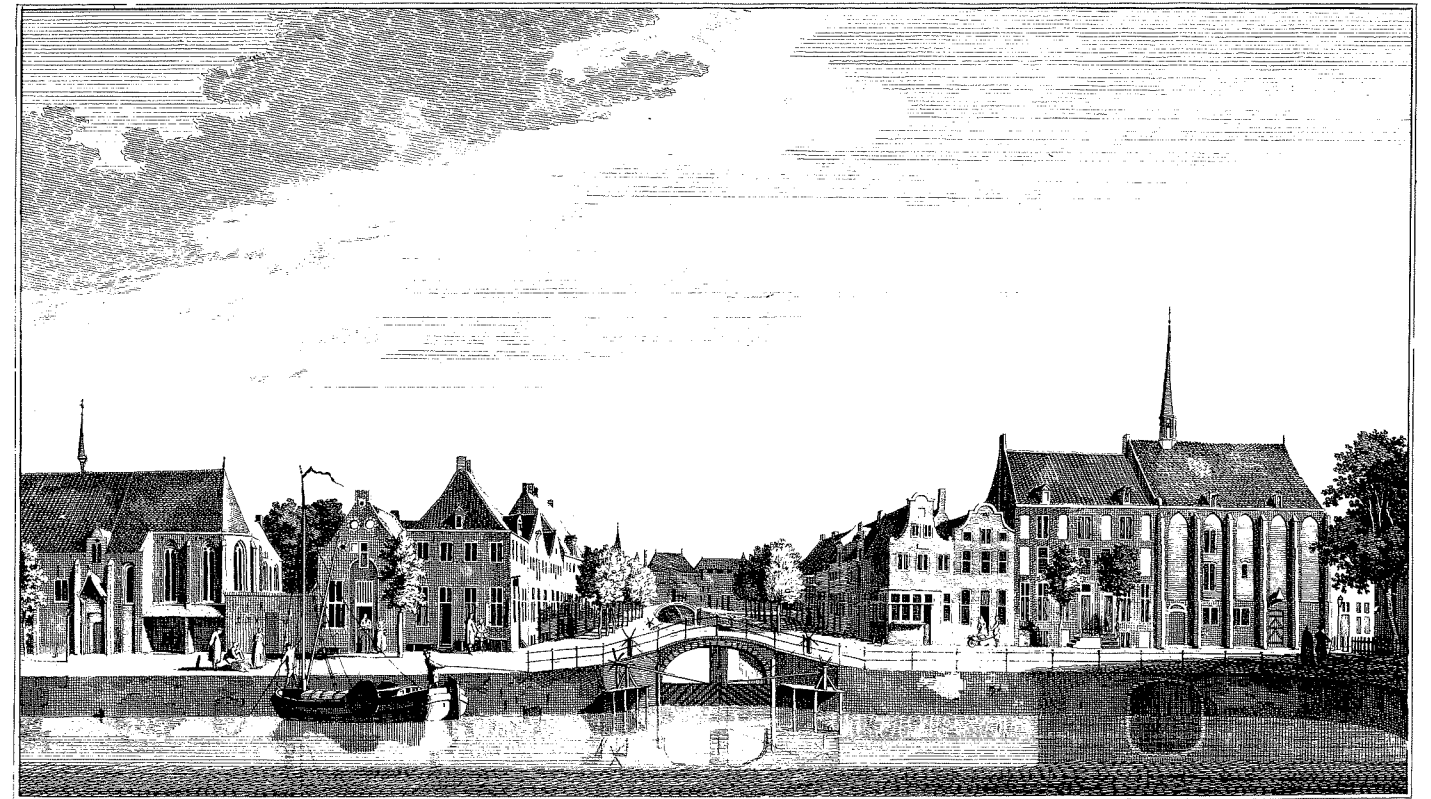
L. van Hoorn-Koster

Het Croontje op de hoek van de Westsingel

Het pand uit welks verleden in deze bijdrage een aantal wetenswaardigheden zullen worden belicht en dat onlangs een ingrijpende restauratie heeft ondergaan, is gelegen op een bijzonder aantrekkelijk punt van de Amersfoortse binnenstad. Aan de Westsingel wordt het belend door de kapel en de daarachter gelegen unieke, tot in de kleinste details in zijn oorspronkelijke staat bewaard gebleven mannenzaal, beide eens behorend tot het aloude Sint-Pietersgasthuis. Iets verder aan de Westsingel wordt de aandacht getrokken door het in 1982 gerestaureerde 15de eeuwse Observantenklooster. Aan de andere zijde vormt de aan het uiteinde van het schilderachtige Spui gelegen Koppelpoort, eens als water- en landpoort deel uitmakend van de tweede stadsommuring, een bijzonder fraaie blikvanger. Even voorbij het Grote Spui op 't Zand vindt men de sierlijke kapel van het in 1399 gestichte Sint-Aegtenklooster. De vroegste vermelding van een eigenaar van het perceel op de hoek van de Singel en het Kleine Spui is te vinden in een akte uit het jaar 1480 die bewaard is gebleven in het archief van het Sint-Pietersgasthuis, dat omstreeks 1390 werd gesticht op een stuk grond tussen de Westsingel en het Spui. Volgens de door het Gerecht van Amersfoort opgemaakte akte van 1480 (een zogenoemde schepenbrief) werd op Sint Mathijsavond (= 24 februari) aan het Gasthuis een ernaast gelegen huis met bijbehorende grond aan de Singel in eigendom overgedragen door het klerkhuis van Sint-Jan. Dit klerkhuis was een voortzetting van het fraterhuis van de Broeders van het Gemene Leven (een gemeenschap ontstaan uit de beweging der Moderne Devotie) dat omstreeks 1395 werd gesticht op een stuk grond in de directe omgeving van het gasthuis. De exacte ligging van dit oorspronkelijke fraterhuis is tot nu toe nog niet geheel opgehelderd¹. In 1442 werd het wegens ruimtegebrek verplaatst naar een terrein achter de Kamp bij de aldaar staande Sint-Jans-

kapel en werd sindsdien veelal het klerkhuis van Sint-Jan genoemd. Een deel van hun bezittingen bij de Westsingel en het Spui werd in de daarop volgende jaren verkocht aan het Sint-Pietersgasthuis en door deze instelling benut voor uitbreiding van haar accommodatie. De tekst van de genoemde akte uit 1480 is ook te vinden in het cartularium van het Sint-Pietersgasthuis waarin deze werd overgeschreven en wel onder de aanduiding 'Van een hofstede dair nu des gasthuys scuer op staet²'. Hieruit blijkt dat het oude huis later is afgebroken en op het desbetreffende stuk grond een schuur is gebouwd. Hierop zal in deze bijdrage nog worden teruggekomen. Voor ons is tevens van belang dat, zoals reeds werd aangeduid, in deze akte ook de namen voorkomen van de eigenaren van het aangrenzende perceel aan de zijde van het Kleine Spui. Dit blijkt dan gezamenlijk bezit te zijn van een zekere Lysbeth, de weduwe van Geryt Pouwels en van de erfgenamen van Geryt Janszoon. Vervolgens moet het door vererving voor een deel eigendom zijn geworden van Alijdt Pouwels Gerritsdochter, die vermoedelijk een kleindochter van genoemde Lysbeth was. Op 7 mei 1565 transporteerde zij namelijk aan Sander Cornelisz van Grootvelt en diens vrouw Anna Verhel het haar toekomende deel van een hofstede op de hoek van het Kleine Spui, aan de andere zijde belend door het Sint-Pietersgasthuis. Gelijktijdig verkocht zij aan Van Grootvelt ook haar helft van het recht van eigendom op het er tegenover, op de hoek van het Grote Spui naast het Sint-Aegtenklooster, gelegen pand waarin een ververij was gevestigd. Ruim tien jaar later wist Sander Cornelisz van Grootvelt het volledig eigendomsrecht van beide genoemde panden te verwerven toen de erfgenamen van Jan Vlugge en diens vrouw Gonda op 15 oktober 1575 hun aandeel hierin aan hem overdroegen. Jan Vlugge was een vrij gefortuneerd man. Behalve mede-eigenaar van het pand op de hoek van het Kleine Spui en van de lakenververij op de hoek van het Grote Spui bezat hij nog diverse andere percelen in de stad waaronder een fraai huis in de Breestraat.

Ook was hij eigenaar van de grote raamplaats, vanouds genaamd de Rodetorendoelen of Stadsdoelen, gelegen tussen de huidige Scherbierstraat en de Stadssingel. Dit stuk grond met de daarop staande raamten bestemd voor het drogen en afwerken der produkten van de lakenindustrie is nog goed te zien op de stadsplattegrond getekend door Blaeu uit 1649³). Deze raamplaats werd na zijn overlijden door zijn erfgenamen verkocht aan Cornelis van Grootvelt en Agniese Willem Vonckedochter. De officiële overdracht vond plaats op 23 december 1569. Cornelis van Grootvelt maakte in de periode van 1563 tot aan zijn dood in 1576 afwisselend als raad en schepen deel uit van het stadsbestuur. In 1575 wordt zijn zoon, de ons reeds bekende Sander Cornelisz van Grootvelt, genoemd als eigenaar van de raamplaats. Hij zal deze derhalve reeds tijdens het leven van zijn vader door schenking hebben verkregen. Door vererving kwamen de raamplaats, de lakenververij en het pand op de hoek van het Kleine Spui vervolgens in het bezit van Annetje Cornelis van Grootveltdochter en haar man Henrick Verhel. Zij besloten in 1593 deze bezittingen te gelde te maken. Op 20 augustus 1593 transporteerden zij de raamplaats met de daarop staande raamten aan Lubbert Gerritsz en Frans Gerritsz. Op dezelfde dag droegen zij het pand op de hoek van de Singel en het Kleine Spui in eigendom over aan Jan Willems en diens vrouw Suzanna Peters. De ververij met de bijbehorende inventaris gelegen op de hoek van het Grote Spui verkochten zij aan Jan Eeckhout en zijn vrouw Heyltje Bladel, die vermoedelijk de ouders waren van de bekende 17de eeuwse schilder Albert Eeckhout. Het transport werd op 13 december 1594 ingeschreven. Uit de genoemde akte van overdracht van het pand op de hoek van het Kleine Spui blijkt dat er geruime tijd tevoren een overeenkomst gesloten was tussen de vorige eigenaar Henrick Verhel en Aert Jans, de doelmeester en exploitant van De Stadsdoelen in het voormalige nabijgelegen Observantenklooster.

P. van Liender, *Gezicht op het Sint-Pietersgasthuis, het Croontje, het Spui met op de achtergrond de Koppelpoort en het Sint-Aegtenklooster op 't Zand* (1759).

Van een hofstede dair nu des gasthuys scuer op staet, by den
Lubbertz Grootvelt
Alle den gemenden desen brief seken sien off horen desen doen wyre vromen Jacob vanderhorst stou-
mont vander mathe pte v willems en huren Jacob's sepen tot amersfoort dat gecomen
is voor ons int gevecht hem bruchme seken gemachtigt van a syn pater als wist is vnde
vanden gemenen brudev vanden cheurhys van sint Jan en heeft te goede gestouden als
recht en oudelison se geveit scap totten myn gasthuys brhauff by de spou van hys mitter
hofstede ghegeven an onse stat jmgess daw an den sidoniaust gelegen is dat gasthuys
vouw en an d ander side by pte geveit pouwels vndur en geveit dant vromen behoud
elc sime verhte dat te voren voor sepen gestut is en ontroude des briefs besigelt mit onsen
seken beggint daw ons lid du sint rouwvondert en tachtich des donwedag op sinte
mathysaiont

Afschrift in het cartularium van het Sint-Pietersgasthuis van een transportakte uit 1480 van de koop van het perceel waarop later door het Sint-Pietersgasthuis een schuur werd gebouwd.

Dit akkoord behelsde dat in het desbetreffende pand nooit een verver zou mogen wonen alsmede dat het ook nooit als ververij gebruikt zou mogen worden. Daarentegen zou de ververij op de hoek van het Grote Spui nooit bewoond mogen worden door een tapper of tavenier (= herbergier). Na de dood van haar man verkocht Suzanna Peters op 20 mei 1603 haar bezit aan Peter Aerts, (de zoon van de doelmeester Aert Jans) en diens vrouw Deliana van Schayck. Reeds het daaropvolgende jaar droeg Peter op 15 februari het huis, dat toen 'Couwenhoven' werd genoemd, over aan zijn ouders Aert Jans en Cecilia (Ceeltje) Peters. Van enig verband met de hoeve Couwenhoven in

Hoogland is niets gebleken. Aangenomen moet worden dat het pand inmiddels als herberg was ingericht. De exploitatie van De Doelen als logement was namelijk in die tijd overgedragen aan Dirck Pijl. De nieuwe herberg zal aan klanten zeker geen gebrek hebben gehad sinds men, van buiten de stad komend, via een nieuw gemaakte ophaalbrug van de Kleine Koppel op het Kleine Spui kon komen. In een resolutie van 21 januari 1593 werd het bestek dat de stadstimmerman Peter van Lockhorst van deze brug gemaakt had, door de raad goedgekeurd en tot de aanleg hiervan besloten. Na het overlijden van Aert Jans en zijn vrouw kwam de herberg Couwenhoven door vererving in het bezit van hun

dochter Adriana en hun schoondochter Deliana van Schayk, de weduwe van Peter Aerts, als voogdes over haar kinderen. Zij verkochten de herberg aan Henrick Peters en Evertje Everts waarna deze op 24 juni 1616 in eigendom werd overgedragen aan Nicolaes (Claes) de Goyer en zijn vrouw Geertruy van Oostendorp. Dit echtpaar bezat eveneens een groot ruim huis op de hoek van de Lange-gracht en de Kromme Elleboogsteeg, genaamd 'De Bruilofs Osch', waar thans de Elleboogkerk staat. De naam van de herberg Couwenhoven was inmiddels gewijzigd in 'het Croontje', ook elders in het land een zeer populaire naam voor een herberg. Een der volgende eigenaren was de brouwer Helmich Cluyt die

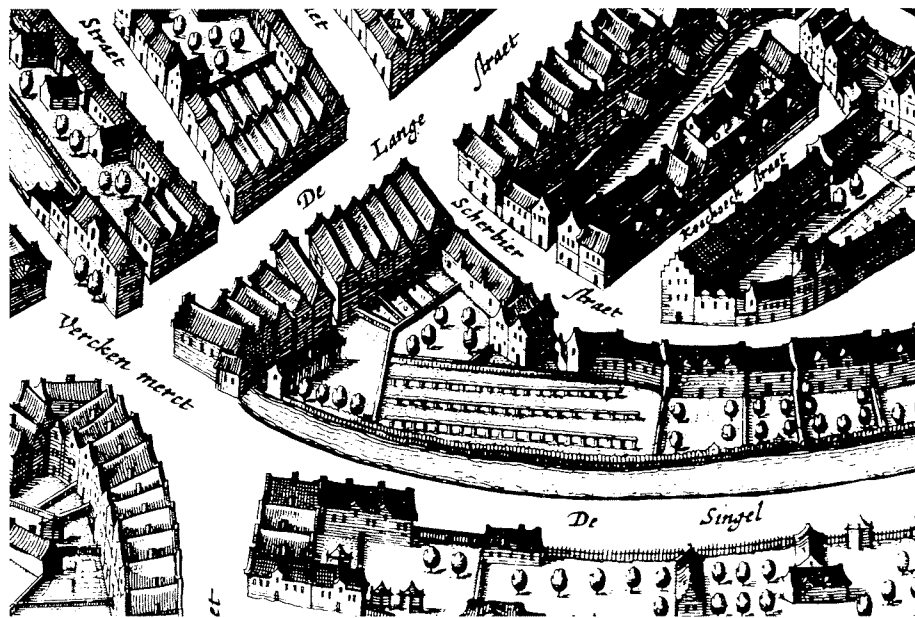

Het Spui gezien vanuit Museum Flehite (oktober 1989).

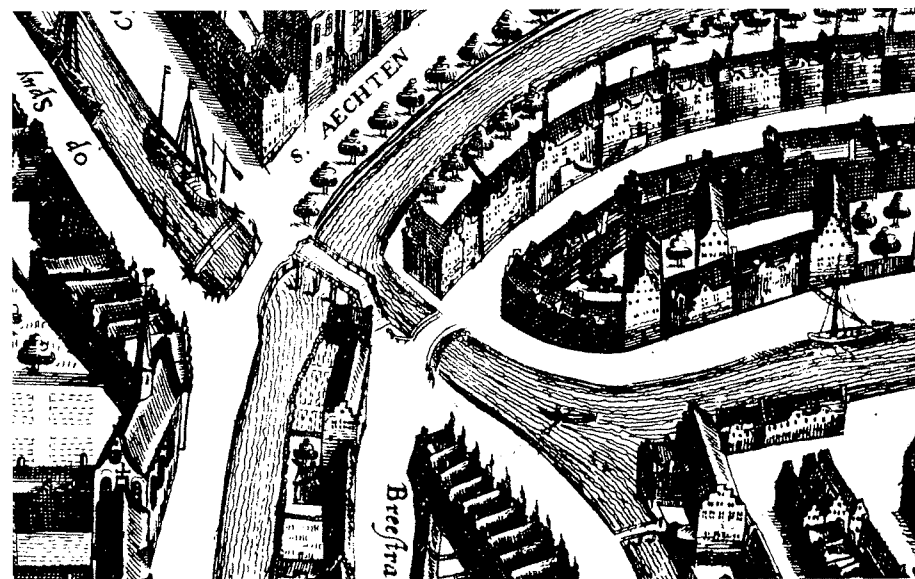
gehuwd was met Jannetje Damen. Hij was eigenaar van de brouwerij 'De Lelie' op de Langegracht en bezat diverse tapijten in en buiten de stad. Hij schijnt het financieel niet te hebben kunnen bolwerken want hij moest herhaaldelijk geld lenen, waarvoor hij zijn eigendommen in onderpand gaf. Zo bekende hij in een akte van 25 april 1659 veertienhonderd gulden schuldig te zijn aan Geertje Willems, de weduwe van Thijman Henricx Roos, voor geleverde mout, een grondstof die hij nodig had om bier te kunnen brouwen. Voor de afzet van zijn bier had hij verscheidene huizen in en buiten de stad in zijn bezit die als tapperij waren ingericht, onder andere het huis genaamd 't Veerschip' op de Grote Koppel en 'het Croontje' op de Singel. Na zijn overlijden verkocht zijn weduwe Jannetje Damen op 4 december 1663 het Croontje aan Dirck Pauwels. Deze overleed reeds kort hierna waarna zijn weduwe het bedrijf voortzette.

Op 15 augustus 1664 nam het stadsbestuur, nadat men hierover diverse malen had vergaderd, het besluit om zowel het Grote- als het Kleine Spui met keistenen (zogenoemde keselingen) te laten bestraten en de werven aan het water te laten repareren. Hiermede was een grote som geld gemoeid, zodat men besloot de respectieve eigenaren der huizen aan weerszijden van het Spui in de kosten te laten bijdragen. Hiertoe werd exact gemeten hoeveel voet grond voor elk huis bestraat zou worden. Per voet bedroeg de prijs zes gulden. De magistraat bepaalde dat men binnen 14 dagen zou moeten betalen daar de werkzaamheden anders op kosten van de stad zouden worden uitgevoerd, waarna het verschuldigde bedrag verhoogd zou worden met 5% rente per jaar. Aan de deurwaarders werd opdracht gegeven het besluit bij elke betrokkene persoonlijk te betekenen. De weduwe van Dirck Pauwels, de waardin in het Croontje, was tweehonderd acht en twintig gulden verschuldigd.

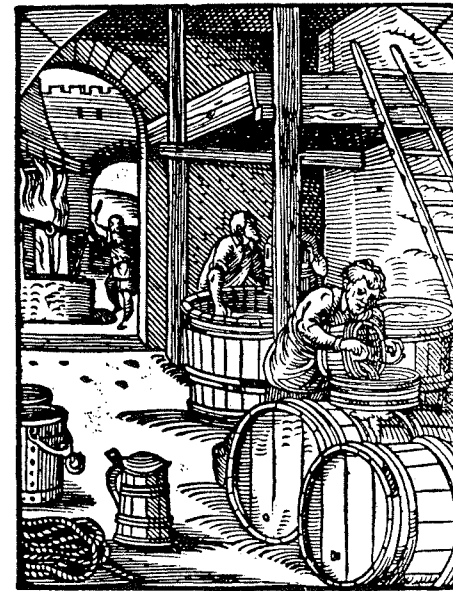
In de voorafgaande 25 jaren hadden in de omgeving van het Croontje ingrijpende veranderingen in het stratenpatroon plaatsgevonden. Nadat men in 1630 was begonnen met het dempen van de Singel tussen de Bloemendalse Binnenpoort en

Detail stadsplattegrond van Blaeu uit 1649 met de raamplaats tussen de Scherbierstraat en de Singel.

Detail stadsplattegrond van De Wit (ca. 1700) waarop de oude situatie van vóór 1640 is weergegeven. De voetgangersbrug, genaamd de Langebrug en de huizen van Oth Willems op het Havik zijn duidelijk zichtbaar.

Interieur van een oude bierbrouwerij.

de Sint-Aegtenkapel, werd in 1641 een begin gemaakt met de aanleg van een nieuwe overdrift (de huidige Nieuweweg) als vervanging van de oude houten voetgangersbrug genaamd de Langebrug, die een verbinding vormde tussen de Langegracht en het Grote Spui. Ook werd een stenen brug gebouwd over het Havik tegenover de Krommestraat, de zogenaamde Krommestraatbrug. Hiervoor was het nodig het aldaar aan het Havik langs het water staande huis 'de drie Passementen' van de timmerman Oth Willems aan te kopen en vervolgens te slopen. Het besluit hiertoe werd op 29 januari 1641 door de magistraat genomen. Voor de aankoop en de afbraak werd een bedrag van 800 gulden uitgetrokken. Tenslotte werd in 1654 ook nog de houten brug over het water tussen de Singel en het Spui vervangen door een stenen brug volgens een ontwerp van Jacob van Campen. Deze brug, die oorspronkelijk de Breulbrug heette, kreeg in de volksmond al gauw de naam Croontjesbrug. Al deze werkzaamheden brachten een omwenteling ten goede te weeg voor de ontwikkeling van Amersfoort als handelsstad nu het verkeer tussen Singel, Spui en binnenstad in het vervolg ook met paard en wagen kon plaatsvinden. Voor de financiering van al deze werken werd weer het contribuanten-systeem toegepast. De omwonenden alsmede alle andere belanghebbende burgers moesten in de kosten bijdragen⁴).

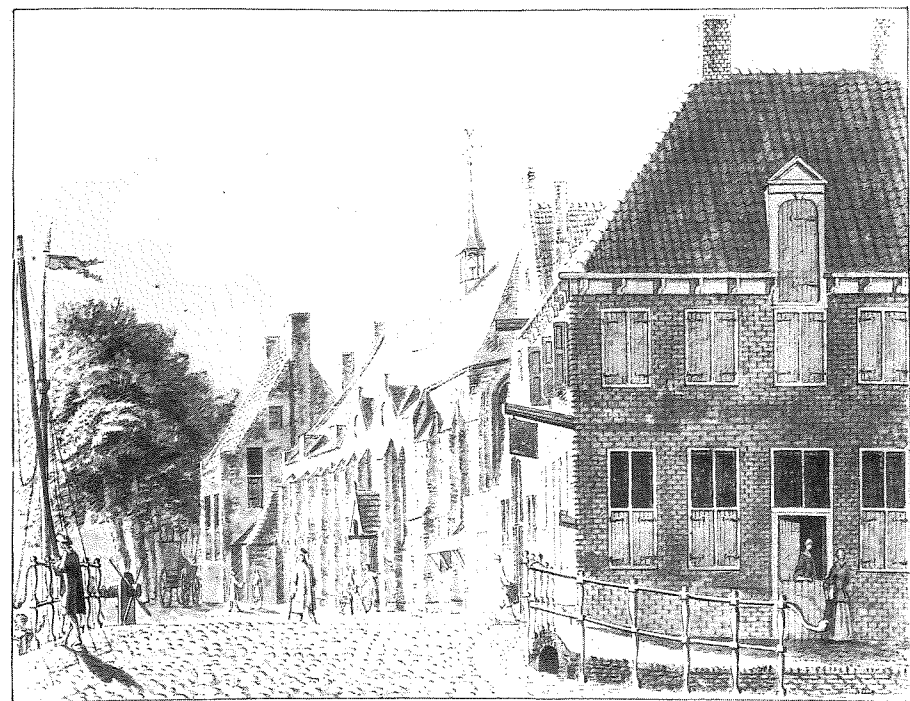
Het perceel naast het Croontje op de Singel, was zoals in het begin van dit artikel verteld werd, nadat het eigendom was geworden van het Sint-Pietersgasthuis, benut voor de bouw van een schuur. Deze schuur was in 1694 in zeer vervallen toestand geraakt, zodat men besloot hem af te breken en in de plaats daarvan een huis annex werkplaats te bouwen. Tegelijkertijd werd ook het huis op het Kleine Spui (thans nr. 2) naast het Croontje, dat eveneens in het bezit van het gasthuis was, geheel nieuw herbouwd. Deze twee panden werden meestal tezamen door de

gasthuismeesters verhuurd. Zo hernieuwden Johannes van Kempen, drager, en Wulphert Engelberts van Burgstede in 1701 de huur van beide percelen voor de tijd van vier jaar⁵). Zij betaalden hiervoor 100 gulden huur per jaar. Een der volgende huurders van zowel het huis annex winkel/werkplaats op de Singel als het huisje op het Kleine Spui was Jan Jansz van Zutphen. Als jongeman was hij uit Wijk bij Duurstede naar Amersfoort gekomen. Hij huwde op 1 oktober 1726 met een Amersfoorts meisje, Willemijntje van Burgstede, een dochter van Wulphert Engelberts van Burgstede. Twee jaar later, op 11 oktober 1728 vroeg en verkreeg hij het burgerrecht van de stad Amersfoort. De kosten hiervan bedroegen 12 gulden. Jan was van beroep handelaar in aardewerk (potverkoper) hetgeen een zeer lucratieve handel moet zijn geweest, want na zijn dood liet hij, behalve zijn geld en roerende goederen ook nog minstens 10 huizen, die verspreid door de stad stonden na aan zijn zoon Bartholomeus, die evenals zijn vader in aardewerk handelde. Ook de twee panden die zijn moeder van haar vader Wulphert van Burgstede had geërfd, kwamen in het bezit van Bartholomeus. Deze trouwde met Elsie Koppe, de weduwe van Hendrik Werneke. Van de gasthuismeesters huurde hij het huis op de Singel, waarvoor hij 90 gulden per jaar verschuldigd was. Het huisje op het Kleine Spui werd thans echter aan een ander verhuurd. En hoewel hij eigenaar was van meer dan 15 huizen, die deels afkomstig waren uit de nalatenschap van zijn ouders en voor een ander deel door aankoop verworven, ging hij wonen in het huurhuis op de Singel. Hier overleed hij, hoogbejaard, op 1 januari 1823 om half één 's nachts. Aangezien zijn eigen huwelijk kinderloos was gebleven had hij de beide dochters uit het eerste huwelijk van zijn vrouw Elsie, tot zijn erfgenamen benoemd. Johanna en Adriana Cornelia Werneke, respectievelijk gehuwd met Wouter Hubers en Jan van Burgstede, verkochten nog in hetzelfde jaar vrijwel alle hun toegevalen onroerende goederen. Als kleine bijkomstigheid kan nog worden verteld dat Adriana Cornelia Werneke, de weduwe van Jan van Burg-

stede, winkelierster in aardewerk op de Kamp, op 27 januari 1830 een haar toebehorend huis met bijbehorende grond waarop een melkhuysje stond en dat gelegen was op Davidshof schuin achter de kazerne in het voormalige Werkinstituut (Observantenklooster), voor een bedrag van 300 gulden transporteerde aan de stad Amersfoort⁶). Dit stuk grond werd bestemd voor de toegang van de Nieuwe Algemene Burgerlijke Begraafplaats die door het stadsbestuur werd aangelegd op het terrein dat in vroeger tijden deel uitmaakte van het Davidsbolwerk, een onderdeel van de verdedigingswerken der stad. Inmiddels is dit kerkhof al weer buiten gebruik gesteld. Ongetwijfeld werd het huis annex werkplaats op de Singel naast het Croontje nog enkele malen verbouwd. De laatste jaren was het een aangenaam aandoend woonhuis. Thans is het na een grondige verbouwing samengevoegd met het voormalige Croontje, waartoe ondermeer de gevel wat hoger werd opgetrokken zodat beide panden eenzelfde goothoogte hebben gekregen.

In 1694 was echter niet alleen de schuur naast het Croontje zo bouwvallig geworden dat sloop en nieuwbouw nodig was, ook de herberg zelf verkeerde in een zodanige slechte toestand dat het de vroedschap een doorn in het oog was. Derhalve werd op 26 augustus 1695 door haar besloten de burgemeesters, de cameraar en enkele raadsleden af te vaardigen om met de regenten van het Sint-Pietersgasthuis en de toenmalige eigenaar van het Croontje, Hans Mulder, over deze kwestie te spreken. Deze laatste was op 5 april 1675 gehuwd met Geertruy Dircks, die de herberg vermoedelijk door vererving had verkregen. Mulder had als ruiter gediend in het garnizoen te Arnhem onder de ritmeester Hendrik Gront, maar had nadien het soldatenleven vaarwel gezegd en zich gevestigd als waard in het Croontje. De stadsregering wilde het liefst het oude huis laten afbreken en bij de opbouw van het nieuwe pand de voorgevels in één lijn brengen met die van de pas gebouwde woning annex werkplaats van het Sint-Pietersgasthuis en met die van het belen-

dende perceel op het Kleine Spui, dit alles tot 'Cieraet deser Stadt'. Dit laatste was al vele jaren de stereotiepe slogan van de elkaar opvolgende stadsbestuurders. Op 2 september 1695 brachten de afgevaardigden verslag over hun missie uit. Het bleek dat de regenten van het Sint-Pietersgasthuis genegen waren het huis van Hans Mulder te kopen en door een nieuw huis te vervangen, mits zij van stadswege gesubsidieerd zouden worden. Na enig overleg werd hen door de magistraat een bedrag van 600 gulden toegezegd. Tevens werd bepaald dat de turfmarkt niet zou worden verplaatst maar dat alle turf die in Amersfoort werd aangevoerd uitsluitend gemeten en verhandeld zou mogen worden op de Singel vóór de herberg. Bovendien besloot de raad dat 'daeromtrent geen nieuwe herbergen sullen mogen wesen noch gehouden worden als nú aldaer sijn'. In de omgeving van het Croontje zouden dus geen nieuwe herbergen meer gevestigd mogen worden. De aldaar reeds bestaande soortgelijke bedrijven mochten echter worden voortgezet. Dat waren er verscheidene, waarvan de meeste in de buurt bij de Koppelpoort op het Grote- en Kleine Spui gevestigd waren, met namen als b.v. het Wapen van Schotland, het Casteel van Bueren, Sint Johanshoofd, 't Scheepje, 's Dragers welvaren. Daar immers was het een voortdurend komen en gaan van o.m. kooplieden, schippers, dragers, vissers en boeren. Het bleek uiteindelijk niet nodig dat de gasthuismeesters het huis kochten, want er werd een andere oplossing gevonden. Hans Mulder en zijn vrouw Geertruy Dircks stonden hun gehele bezit, huis en roerende goederen, aan het gasthuis af, in ruil voor hun verzorging aldaar voor heel hun verdere leven⁷). Geertruy Dircks overleed op 1 oktober 1709, waarna haar man een inventaris maakte van haar luttel nagelaten eigendommen. De 600 gulden die door de magistraat als subsidie was toegezegd werd op 7 oktober 1695 aan de penningmeester van het Sint-Pietersgasthuis, de heer A. Bloeyland uitbetaald⁸). Over de afbraak en wederopbouw van de herberg hadden de regenten geen gras laten groeien. Reeds op 23 september 1695 was het bestek gereed waarin

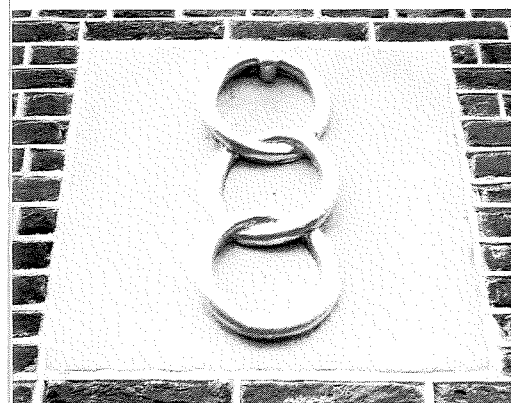
A. de Haen, *De Westsingel met de kapel van het Sint-Pietersgasthuis en de herberg het Croontje. De 'keselingen' op straat zijn duidelijk zichtbaar (1729).*

nauwkeurig en uitvoerig de uit te voeren werkzaamheden en de te bezigen materialen werden omschreven. Men wilde onder andere een kelder aan de zijde van het Kleine Spui, ramen in de keuken, een spiltrap naar de verdieping, waarboven nog een zolder gepland was. Het dak moest met een wolfskap gemaakt worden. Het timmerwerk werd gegund aan de aannemer Arent de Zeeuw die had ingeschreven met een bedrag van 1275 gulden. Aan hem werd eveneens het metselwerk voor de prijs van 590 gulden toegewezen. De opleveringsdatum was bepaald op 15 maart 1696. Arent de Zeeuw werkte echter zeer slordig en liet tijdens het bouwen kennelijk meer dan één steekje vallen. Toen het huis werd opgeleverd, werd namelijk door de regenten aan de timmerlieden Wouter Pieterse van Lockhorst en Pieter van Hoppesteijn gevraagd het timmer- en metselwerk te willen inspecteren. Deze beide gingen met het bestek in de hand het gehele pand door en er viel in de ogen van deze deskundigen wel het een en ander aan te merken. In een uitvoerig rapport somden zij alle gebreken en fouten op⁹).

Ook de laatste grote verbetering die op het einde der 17de eeuw plaatsvond dient nog kort te worden vermeld. In de raadsvergadering van 2 september 1695 werd het idee geopperd na te gaan wat de kosten zouden zijn van het plaatsen van lantaarns in de binnenstad en op de singels, om die in maanloze nachten te kunnen opsteken. Op 30 september waren de kosten hiervan berekend en besloot de raad tot plaatsing over te gaan. Uiteraard zal men ook bij het Croontje waar het risico om in het water terecht te

komen niet te verwaarlozen was, een dergelijke lantaarn aan de gevel hebben bevestigd. Dat sommige mensen bang waren om zich in het duister op straat te begeven weten we onder andere uit een overeenkomst die de medisch dr. Jacobus Hagen op 6 oktober 1681 sloot met de pachters van de wijnen, brandewijnen en de bieren. Hij bedong dat wanneer hij bij avond of nacht bij een der pachters of bij hun familieleden ter consult geroepen zou worden, hij altijd, zowel op de heenweg als terug naar zijn huis begeleid diende te worden door een of meer personen, die een lantaarn met een brandende kaars bij zich hadden¹⁰).

Nadat de herbouw gereed gekomen was werd het pand wederom als herberg in gebruik genomen en als zodanig door het Sint-Pietersgasthuis als nieuwe eigenaar verhuurd. Verschillende van deze huurcontracten zijn bewaard gebleven. Eén der eerste exploitanten was Lambert Mol die in 1701 de huur van het pand met 2 jaar verlengde, voor een bedrag van 160 gulden per jaar. In deze akte werd nog eens speciaal de consessie genoemd, door de regeerders der stad aan het bestuur van het gasthuis verleend, behelzende dat alle publieke verkopeningen en verhuringen die door het gasthuis zouden worden gedaan in het Croontje mochten plaatsvinden¹¹). In de loop der tijd werd nogal eens van huurder gewisseld. Op 11 juli 1723 was Willem Jansen hospes in het Croontje. Hij diende bij de regenten van het gasthuis een klacht in dat een zekere Jan van Dieren een tappersnering had geopend in een huis dat hij gehuurd had van Engeltje van Angerloo, 'de drie Mollen' genaamd,

De gloednieuwe brouwerij met de fraaie gevelsteen De Drie Ringen op het Kleine Spui 18.

gelegen tegenover het Croontje. Dit huis stond op de hoek van het Grote Spui (waar eens de ververij had gestaan). Dit was strijdig met de resolutie van de magistraat van 2 september 1695, dat in de omgeving van het Croontje geen nieuwe tapperijen geopend mochten worden. De vrouw van Jan van Dieren werd ook gehoord en de eindconclusie was dat zij uiterlijk tot 1 mei 1724 mocht tappen¹²). Eén der volgende huurders was Jan Hendrik Eykelkamp¹³), die tevens de functie van makelaar van de turf uitoefende. In het archief van het gasthuis is nog een stuk bewaard gebleven, waarin de regenten onder meer verklaren dat alleen de bewoner van het huis het Croontje de aangevoerde turf mocht laten uitventen en dat de turfschippers hem voor elke 100 ton 6 stuivers moesten betalen. Zo betaalde Willem Eykelkamp, waard in het Croontje die door de gasthuismeesters tot makelaar was aangesteld aan hen 150 gulden huur voor het huis en nog eens 55 gulden voor het makelaarschap dat tot het huis behoorde¹⁴). Op het einde der 18de eeuw was het Cornelis van Geelen die de herberg van de regenten huurde¹⁵). In de officiële stukken werd het pand nog steeds het Kroontje genoemd zij het dan gespeld met een k. De later veel gehoorde naam de Turfton zal derhalve alleen in de volksmond gebezigd zijn. Vanaf het jaar 1832 vond de turfmarkt echter niet meer voor de herberg plaats¹⁶). Ruim 150 jaar had de turfhandel op deze plaats een gezellige

drukte met zich meegebracht. Zowel de turfschippers die met hun pramen of schuiten via Monnikendam tot voor het Croontje konden varen tot de turfvlusters toe, die door de magistraat werden aangesteld om de tonnen te vullen, kwamen wel eens even binnenlopen¹⁷). Aangezien turf door iedereen gestookt werd, zij het in het fornuis of in de haard, zijn er legio raadsresoluties in de loop der eeuwen uitgevaardigd om deze handel in goede banen te leiden. De opeenvolgende stadsbesturen hielden nauwlettend toezicht op zowel de prijs als het gewicht, het aantal vlusters en de plaats waar de markt gehouden mocht worden. Enige tijd nadat de turfhandel op de Singel was opgeheven verloor ook de herberg zijn betekenis en werd het pand vervolgens verhuurd aan elkaar opvolgende winkeliers of handelaars. De laatste bestemming van het pand was een antiekwinkel. Na een ingrijpende restauratie van beide panden op de hoek van de Westsingel in 1988-1989 werden op de verdieping appartementen ingericht. De begane grond van de panden werd samengevoegd en verbouwd tot ruimte voor een restaurant. Zo is de oude functie als ontmoetingsplaats van bezoekers en stadsgenoten, zij het in een gewijzigde vorm, weer hersteld.

Kleine Spui nr. 2

In het voorgaande werd reeds vermeld dat het huis op het Kleine Spui naast het Croontje in 1694 tegelijk met de schuur

die op de Singel aan de andere zijde van voornoemde herberg stond, geheel werd vernieuwd. Hierbij werd de voorgevel gelijk getrokken aan die van het buurhuis (thans Kleine Spui nr. 4) dat nog ter sprake zal komen. In het begin der 17de eeuw behoorde ook dit huis tot het bezit van de doelmeester Aert Jans en zijn vrouw Cecilia, de eigenaren van het Croontje dat toen nog de naam Couwenhoven droeg. Hun erfgenamen transporteerden het huis aan Henrickgen, de weduwe van Gerrit Cornelis. In de transportakte van 12 juni 1611 wordt het pand omschreven als aan een zijde belend door het huis genaamd Couwenhoven en aan de andere zijde door de brouwerij van het Sint-Pietersgasthuis. Deze transactie zal al wel eerder hebben plaatsgevonden maar men had toen kennelijk verzuimd het transport officieel in de protocollen van het Gerecht te laten opnemen, want op dezelfde dag verkocht Henrickgen het weer aan Aelt Thonis en zijn vrouw Annetgen. Na het overlijden van dit echtpaar kwam het in bezit van hun twee zonen, Thonis en Maes Aelten, die respectievelijk gehuwd waren met Hillette Dircks en Aeltje Rijcx. Op 6 april 1655 bezwaarden zij het huis door een lening af te sluiten met Jacob van Vlooswijk en zijn vrouw Catharina de Goyer. Vanzelfsprekend moesten ook de eigenaren van dit huis hun deel bijdragen aan de bestrating in 1664. Hun aandeel hierin bedroeg 144 gulden.

Omstreeks het einde der 17de eeuw werd het huis eigendom van het Sint-Pieters-gasthuis, waarna het door de regenten verhuurd werd. Enkele van de toenmalige huurders werden reeds genoemd. Na Johannes van Kempen en Wulphert van Burgstede huurde de schoonzoon van laatstgenoemde, Jan van Zutphen beide percelen. Na diens overlijden omstreeks 1788 werd het huisje op het Kleine Spui verhuurd aan de weduwe van Jan van Dorsen die hiervoor een bedrag van 23.40 gulden per jaar verschuldigd was¹⁸). Alle volgende huurders opsommen zou een saaie lijst van namen opleveren. In het begin van deze eeuw werd het huis afgebroken waarna de grond samen met dat van het buurhuis (de voormalige brouwerij) dat eveneens werd gesloopt werd benut voor de bouw van een dubbel woonhuis.

Kleine Spui nr. 4. De brouwerij van het Sint-Pietersgasthuis

Het was niet onbekend dat het Sint-Pietersgasthuis gedurende enige tijd over een eigen bierbrouwerij beschikte, maar over de juiste ligging van het pand waarin deze brouwerij gevestigd was is men steeds in het onzekere gebleven. Het bier dat benodigd was voor de bewoners van het gasthuis werd gedurende de eerste eeuwen na de stichting van het gasthuis bij deze of gene brouwer ter stede gekocht. Totdat men in 1581 besloot zelf een brouwerij te gaan exploiteren en voor dit doel een huis op het Kleine Spui aankocht op de plaats van het huidige pand Kleine Spui nr. 4¹⁶). De koopsom bedroeg 174 gulden. Daarbij kwamen nog tal van uitgaven om het pand voor een brouwerij geschikt te maken. Waarschijnlijk werd het perceel naar de achterzijde uitgebouwd en vergroot. De bewaard gebleven rekeningen betreffen niet alleen het werkloos voor onder andere timmeren opperlieden, metselaars en leidekkers, maar ook van de door hen gebruikte materialen, zoals b.v. kalk, hout, pannen, stenen en estricken. Er werden speciale balken in Amsterdam besteld, evenals de grote, 528 pond wegende brouwketel, die aldaar door de huismeesters van het gasthuis, Gijsbert Henricx Cleutigh en Frans Andriesz gekocht werd en

Gezicht vanaf de Koppelpoort op Kleine Spui nr. 20 en 18 circa 1930.

De ijszaak van de heer W. Th. Pot. De voorgevel is nog in de oude toestand.

waarvoor zij 198 gulden betaalden. Het vervoer naar Amersfoort vond per schip

plaats. Bovendien was er een brouwkuip nodig en een pomp die aangesloten werd

op de achter het huis aanwezige welput, zodat men voor de bierbereiding de beschikking kreeg over heerlijk water¹⁹). Er werd een brouwmeester aangesteld en het benodigde mout gekocht bij een der speciale melterijen die in de stad gevestigd waren. De bijdrage die het gasthuis in 1664 verschuldigd was aan de magistraat voor het bestraten van de weg vóór de brouwerij bedroeg 165 gulden. Voortdurend bleef het stadsbestuur bezig met het verfraaien van het stadsbeeld. Eén van de wensen was dat de gevels der huizen in één lijn zouden komen te liggen. In een raadsresolutie van 27 juli 1691 werd de regenten van het gasthuis derhalve door de raad verzocht de voorgevel van de brouwerij aan te passen aan die van het belendende huis (thans Kleine Spui nr. 6) waarvan de erfgenamen van Willem van Dashorst, apotheker, het eigendomsrecht bezaten. Van stadswege zou aan het gasthuis een som van 150 gulden worden gegeven, als tegemoetkoming in de te maken onkosten. Wellicht viel de prijs van de verbouwing tegen, want op 21 maart 1692 besloot de raad op verzoek van de regenten deze bijdrage met 60 gulden te verhogen. Aan de cameraar Arend van Ruytenbeek werd opdracht gegeven 210 gulden aan het gasthuis te betalen. Dat het gasthuis zo vaak de steun van het stadsbestuur ontving zal wel mede gelegen zijn in het feit dat de regenten dikwijls deel uitmaakten van de raad of hiervan oud-leden waren.

In 1723 verzochten de regenten van het Bloklandsgasthuis (toen nog gelegen aan de Langestraat) aan het bestuur van het Sint-Pietersgasthuis of ook zij gebruik zouden mogen maken van de bierbrouwerij, om zodoende daar op eigen kosten hun bier te brouwen. In een vergadering van 4 maart 1723 besloot het bestuur van het gasthuis hieraan hun toestemming te verlenen²⁰). Had men van het Bloklandsgasthuis echter geen bekwame brouwmeester aangesteld, ontbrak het hen soms aan goede grondstoffen, was men te zuinig in het verstrekken hiervan? Hoe dan ook, binnen het jaar werden de kostkopers (proveniers) en de aalmoezeniers

(de arme lieden die gratis kost en inwoning in het gasthuis ontvingen, ook wel gastelingen genaamd) opstandig omdat ze zulk slecht en smakeloos bier te drinken kregen. Het regende klachten bij het bestuur, dat echter een probaat middel, geheel in de tijdgeest, bij de hand had. In een vergadering van 12 januari 1724 besloten zij eenparig om een ieder die weigerde het bier te drinken, hetzij kostkoper of aalmoezenier, voetstoots het huis uit te zetten zonder dat zij daar ooit weer in opgenomen zouden worden²¹). Hoogstwaarschijnlijk werd door dit besluit de (bier)opstand in de kiem gesmoord. Omstreeks 1750 voldeed de brouwerij op het Kleine Spui ook niet meer aan de eisen van het bestuur van het Sint-Pietersgasthuis. Evenals zo vele grote brouwerijen in de stad, die niet meer lonend konden werken, werd deze in 1758 door de regenten opgeheven¹⁶). Het duurde echter nog verscheidene jaren voordat men besloot het inventaris te verkopen. Tenslotte vond men hiervoor echter toch een afnemer aan wie de brouwketel, het vaatwerk, tonnen en gereedschap voor een bedrag van 377 gulden en 16 stuivers werden verkocht²²). Nadien werd de woning nog verhuurd totdat het pand, zoals reeds beschreven, in het begin dezer eeuw tegelijk met het huis Kleine Spui nr. 2 werd afgebroken en op beide percelen een nieuw dubbel woonhuis werd opgetrokken.

De nieuwe bierbrouwerij 'De Drie Ringen' op het Kleine Spui nr. 18

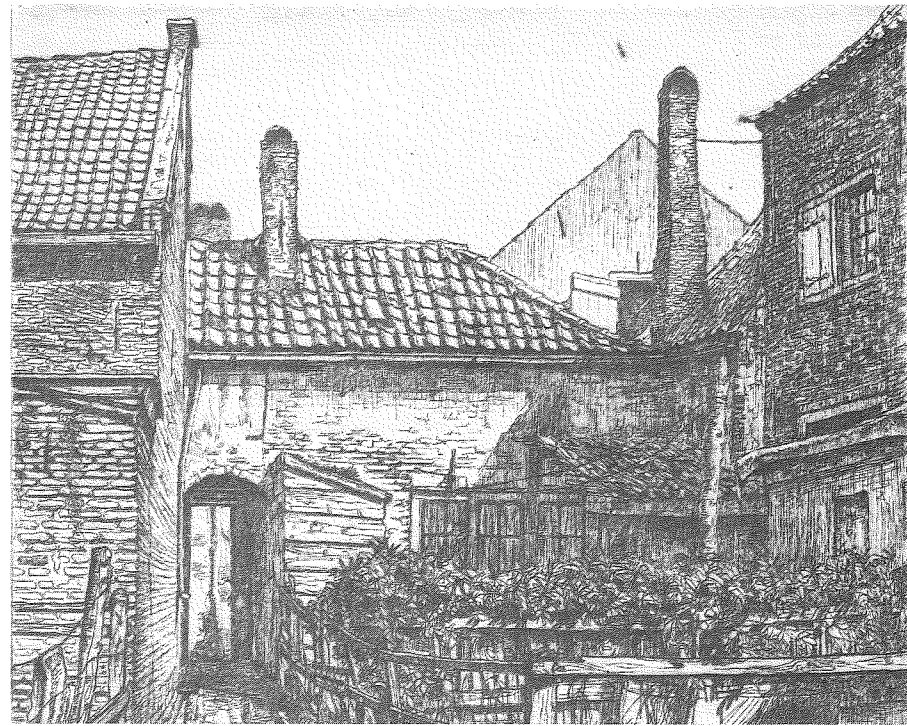
De oprichting van de nieuwe brouwerij 'De Drie Ringen' op het Kleine Spui nr. 18 betekent een voortzetting van een ambacht dat in vroegere eeuwen hier veelvuldig werd beoefend. Alvorens er met de start van de nieuwe brouwerij begonnen kon worden, moest het bestaande pand grondig worden gerestaureerd en het interieur voor het bedrijf worden aangepast. De voorgevel werd iets hoger opgetrokken en verfraaid door het in metselen van een uit de vroegere gelijksnamige brouwerij (zie hiervoor Flehite 19 (1988), blz. 42-45) afkomstige gevelsteen, waarop na een vakkundige restauratie door de heer E. de Ruiter van

museum Flehite, opnieuw schitterend verguld, de Drie Ringen prijken. Het perceel bestond in twee achter elkaar gelegen huisjes, waarvan de achterste een uitgang had in een, thans nog aanwezige smalle doorgang, die vroeger toegang gaf tot een perceel grond, van oudsher Markerhoef genaamd. Omstreeks het jaar 1650 was een zekere Thijman Henricx Roos, graanhandelaar, eigenaar van dit huis dat hij geërfd had van zijn vader Henrick Willem Roos. Hij was op 20 januari 1618 gehuwd met Geertruy Willems. Ten overstaan van notaris Nicolaes Verduyn in Utrecht maakten zij op 15 juli 1618 hun testament. Thijman Roos was een goed zakenman, die niet alleen in de provincie Utrecht maar ook in Noord- en Zuidholland granen verkocht, die per schip uit Rusland en de omliggende landen via de Oostzee werden aangevoerd. Bovendien leverde hij ook aan menige brouwerij hier in de stad het mout benodigd voor het brouwen van het bier. Het hiervoor verschuldigde bedrag konden zij desgewenst van hem lenen. Op 2 september 1648 leverde Thijman Roos in opdracht van Maria Dirck Creyl, weduwe van Johan van Bloeyland, aan Gerard van Schaffelaer, brouwer in de brouwerij het Swaenshalsje op de Lange-gracht mout en graan ter waarde van 1200 gulden. Maria betaalde niet contant, doch gaf hem voor deze som haar huis in onderpand. Toen het stadsbestuur omstreeks 1640 diverse werken liet uitvoeren om de verkeersmogelijkheden tussen de Koppelpoort en de binnenstad te verbeteren moesten de omwonenden en belanghebbenden in de kosten hiervan bijdragen. Thijman Roos kwam op verscheidene lijsten voor als contribuant, zoals voor het afbreken van de Langebrug en van het huizenblok van Oth Willems langs de Havikergracht, alsmede voor het maken van de nieuwe overdrift (de huidige Nieuweweg) en de Krommestraatbrug²³). Het is zeer aannemelijk dat hij een warm voorstander van al deze verbeteringen geweest zal zijn. Zijn handelswaar werd met paard en wagen vervoerd naar zijn klanten, die voor het merendeel in de binnenstad gevestigd waren.

Na de dood van haar man zette Geertruy Willems de zaken nog enkele jaren met veel succes voort. Na het overlijden van zijn moeder, nam Willem Roos, de enige zoon en universeel erfgenaam de leiding in het bedrijf over en bracht dit tot grote bloei. Evenals alle andere eigenaren betaalde ook hij in 1664 aan de magistraat zijn aandeel in de kosten voor het plaveien van het Spui. Hiervoor was hij 159 gulden verschuldigd. Hij vestigde zich hoogstwaarschijnlijk in Santvoort, een buurtschap in Baarn, vanwaar zijn moeder afkomstig was, en hij huwde met Maria Adriana de Groot, een dochter van Johan de Groot, secretaris van de stad Naarden, en diens vrouw Cornelia Franken. Uit dit huwelijk werd een dochtertje geboren dat bij haar doopsel de namen Johanna Geertruida kreeg en opgroeide tot een aantrekkelijke jonge vrouw. Zij trouwde met Paulus van den Bergh, heer van Lunenburg, eigenaar en bewoner van de ridderhofstad Lunenburg, een der mooie buitenhuizen in Neerlangbroek. Dit echtpaar maakte op 27 november 1686 hun testament. Na het overlijden van haar man hertrouwde zij op 24 september 1691 met Johannes van Estveld. De ridderhofstad Lunenburg, bestaande onder andere uit het grote huis, toren, duivenvlucht, visvijvers, boerenwoning, brouwerij, boomgaard en 18 morgen land werd door Johanna Geertruida Roos in 1692 verkocht aan mr. Daniel van den Bergh, een broer van haar eerste man, Paulus van den Bergh²⁴). Van deze prachtige riddermatige hofstede terug naar het eenvoudige huisje op het Kleine Spui te Amersfoort is wel een grote stap. Dit huis bleef na de dood van haar man nog enige tijd in het bezit van Maria Adriana de Groot. In het begin der 18de eeuw werd het pand vervolgens eigendom van Coenraad Maassen Bloedbergen en diens vrouw Geertruy Bonsel, die ook eigenaren van het buurhuis waren. Na de dood van dit echtpaar werd het bij de boedelscheiding op 21 januari 1740 toegedeeld aan hun dochter Margaretha Bloedbergen, die op 15 juli 1722 gehuwd was met Jan Blok, een jongeman afkomstig uit Amsterdam. Zij bleven in Amersfoort wonen. Jan Blok, groothandelaar in kruidenierswaren, bracht het tot

grote welstand. Op het einde van zijn leven bezat hij minstens 55 huizen, die verspreid in de stad stonden. Hij zelf woonde buiten de stadsomwalling, buiten het Heerepoortje. In dit huis maakte hij in 1763 na de dood van zijn echtgenote voor notaris W. G. van Veerssen zijn laatste testament, waarin hij alle vorige testamenten herriep. Hij benoemde zijn neefje, Gerrit Vogelensang, tot enig en universeel erfgenaam. Gerrit was de minderjarige nagelaten zoon van zijn neef Pieter Vogelensang en Hilletje Houtman, die in Amsterdam gewoond hadden en waar ook Gerrit geboren was. Jan Blok nam het weesje bij zich in huis en gaf hem een voorbeeldige opvoeding. Tot executeurs van zijn testament en tot voogden over zijn neefje benoemde hij zijn twee vrienden, Arnoldus Vlug, mr. timmerman en Evert Rookhuysen, van beroep grutter²⁵). Gerrit Vogelensang die in Amersfoort de toen in het Heerestraatje gevestigde Latijnse School had bezocht werd na afsluiting van zijn studies in 1775 tot notaris in Amersfoort benoemd. Na het overlijden van zijn oom was hij een zeer bemiddeld man. Op 23 januari 1780 trad hij in Echtheid bij Tiel in het huwelijk met Johanna van Eckdom. De akte van huwelijksvoorwaarden werd verleden in de maand mei daaraanvolgend²⁶). In het jaar 1792 maakten zij een mutueel testament²⁷). Zijn vrouw overleed omstreeks het jaar 1798. Hij hertrouwde 2 jaar later, waarschijnlijk in Amsterdam, met Catharina van Velp, een dochter van Johannes van Velp en Renske Reitz. De akte van huwelijksvoorwaarden werd gepasseerd voor notaris Samuel Eller te Amsterdam op 19 september 1800, waarna zij op 21 april 1801 voor notaris Hendrik Jan van Loenen te Utrecht hun uiterste wil vastlegden. Gerrit Vogelensang overleed op 13 mei 1808, zijn gehele bezit aan zijn vrouw nalatende. Catharina van Velp hertrouwde enige jaren daarna met Otto Scheltus, heer van Leusden, weduwnaar van Sophia Geertruida van Coeverden, met wie hij op 25 januari 1791 te Leusden in het huwelijk was getreden. Otto Scheltus was een vooraanstaand man en vele jaren diende hij de stad als burgemeester. Hij behartigde de zaken van zijn tweede vrouw, die veel van de huizen die

eertijds toebehoord hadden aan Jan Blok, liet verkopen. Daarnaast regelde hij een schenking die indertijd door Gerrit Vogelensang, toen hij ging hertrouwen, aan zijn dienstbode Geertruy van de Brijler was gedaan. Zij had Johanna van Eckdom, de eerste vrouw van Vogelensang, bijna 20 jaar zeer trouw gediend en hij beloonde haar royaal met een vaste jaarlijkse toelage²⁸). Otto Scheltus, heer van Leusden, overleed 73 jaar oud op 15 april 1837 in zijn woning in de Nieuwstraat, genaamd 'De Takkebosch'. De titel heer van Leusden ging over op zijn oudste zoon Isaac. Catharina van Velp die op 23 januari 1842 op de leeftijd van 81 jaar overleed had haar beide stiefzonen Isaac Scheltus, heer van Leusden en Carel van Diepenheim Scheltus, burgemeester van Leusden, tot haar erfenamen benoemd. Carel verkreeg de toevoeging van Van Diepenheim als erfgenaam van zijn oudoom Nicolaes de Swaan van Diepenheim die in 1811 kinderloos was overleden. Het huisje op het Kleine Spui was toen reeds verkocht. Op de 3de van de louwmaand (januari) 1810, in de Franse tijd, liet Otto Scheltus van Leusden een deel van de onroerende bezittingen van zijn tweede vrouw veilen en kochten de gebroeders Dirk en Jan Valewink het onderhavige pand gezamenlijk voor de som van 185 gulden²⁹). Zij waren zonen van Gerrit Valewink en Sara Adriana de Vries en afkomstig uit Utrecht. Ruim 10 jaar later transporteerde Jan Valewink zijn aandeel in het huis aan zijn broer Dirk die opzichter was van de Algemene Burgerlijke Begraafplaats³⁰). Deze werd later als kostkoper in het gasthuis opgenomen en stierf op 23 december 1866, 87 jaar oud. Hij had zijn huis al in 1848 verkocht aan zijn neef Gerrit Valewink, koster van de Hervormde Gemeente en diens vrouw Cornelia Geertruida Bos³¹. Dezen vermaakten het pand aan hun beide zonen Izak Johannes en Dirk Catharinus. Eerstgenoemde was beurtschipper op Amsterdam. Hij huwde, 23 jaar oud, met Anna Benjanetta Augusta Ogreen, afkomstig uit Amsterdam, een dochter van Pieter Ogreen en Anna Benjanetta Turner. In de loop der jaren wisselde hij echter van beroep en

Anoniem, Markerhoef. Ets, begin van deze eeuw.

werd hier in Amersfoort benoemd tot havenmeester. Zijn broer Dirk Catharinus die kapitein-paardenarts was in 's-Gravenhage, deed zijn aandeel in het huis over aan zijn broer Izak Johannes zodat deze enig eigenaar werd. Uit het huwelijk van laatstgenoemde met Anna Benjanetta Augusta Ogreen was op 5 april 1869 een zoon August Johannes geboren, die later een grote belangstelling toonde voor de historie van Amersfoort. Hij was een trouw lid van Flehite en behoorde tot de weinigen die toen de veranderingen in het stadsbeeld fotografisch vastlegden, aldus een belangrijke bijdrage aan onze kennis van het verleden van Amersfoort leverend. Ook publiceerde hij in diverse landelijke tijdschriften en verlichtte deze artikelen met door hem zelf vervaardigde foto's. Zijn vader, Izak Johannes Valewink was op 31 augustus 1915 overleden, waarna zijn moeder korte tijd daarna besloot het huis, dat meer dan een eeuw lang familiebezit geweest was, te verkopen. Op de veiling die gehouden werd op 29 februari 1916, werd Wilhelmus Theodorus Pot, gehuwd met Johanna Dijs, de nieuwe eigenaar en bewoner van het pand³²). In de loop der tijd richtte hij het in tot een goed lopende ijscofabriek annex chocolaterie. Deze vond met de benodigde ijsmachines, ijskast, motorpomp, slagroomketel en verder gereedschap onderdak in een gebouw dat achter het eigenlijke huis stond. Bovendien oefende hij het beroep van expediteur uit. Hij was daarmee de grondlegger van het hedendaagse transportbedrijf de firma W. Th. Pot en zonen. In 1946 werd besloten tot een grondig herstel van het pand, waarvan onder andere het dak ernstige schade had geleden als gevolg van het tegen het einde der oorlog

opblazen van de spoorbrug over de Eem. Door het architectenbureau Johannes H. Blom werd hiertoe een plan opgesteld waarin behalve het aanbrengen van een nieuwe kap tevens was opgenomen dat de voorgevel hoger werd opgetrokken. De verbouwing verkreeg de volledige instemming van de gemeente daar de toestand van de kap dermate slecht en bouwvallig was dat herstel dringend vereist was. W. Th. Pot overleed op 25 februari 1966. Reeds in 1951 had hij besloten de winkel met bijbehoren over te doen aan zijn dochter Theodora Johanna Elisabeth Pot, die gehuwd was met Theodoor George Forster en die samen de winkel en ijs-affaire voortzetten³³). Veel van onze oudere stadgenoten zullen zich misschien nog kunnen herinneren dat zij in hun jeugd bij haar een ijsco of wat snoep gekocht hebben. Na haar dood verkochten haar erfenamen het woonhuis, schuur, magazijn en werkplaats aan de Stichting het Gecombineerde Sint-Pieters- en Bloklandsgasthuis³⁴). Op de nieuwe bestemming van het pand, de bierbrouwerij De Drie Ringen is in het begin van deze bijdrage al gewezen. Moge het een nieuwe impuls zijn in het streven om de oude ambachten weer te doen herleven.

Markerhoef

Dit terrein dat men onder meer kon bereiken door de smalle doorgang naast Kleine Spui nr. 18 werd door het zogenoemde Hellegrachtje gescheiden van het grondgebied van het Sint-Pietersgasthuis. Van dit grachtje dat vanaf Monnikendam parallel aan de stadssingel via de Varkensmarkt, in de richting van het Spui stroomde, is thans niets meer zichtbaar daar het geheel gedempt is. Op enkele plaatsen zijn ondergronds nog delen van

een overkluizing bewaard gebleven³⁵). Op Markerhoef waar slechts enkele kleine huisjes stonden, hadden aan dit grachtje sinds onheugelijke tijden veel leerlooiers hun bedrijf gevestigd. Doch niet alleen hier, maar ook op de Westsingel, hoek Molensteeg, nabij de Hellebrug bevonden zich reeds rond 1500 enkele kalk- en runkuipen. In de kalkkuipen werden de huiden ontvet en van de haren ontdaan, in de run- of eekkuipen vond het looien plaats. Omdat dit werk echter een zeer penetrante geur voortbracht, besloot de raad op 3 september 1644 met de diverse eigenaren van de looierijen op de Singel te overleggen over de mogelijkheden om hun bedrijven te verplaatsen naar terreinen buiten de stadsommuring. Maar nieuwe vestigingsplaatsen werden klaarblijkelijk niet snel gevonden, want nog in het jaar 1671 kocht Cornelis Cornelisz Spijcker (door zijn vrienden Keesje Blik genoemd) hier een leerlooiersbedrijf bestaande uit 5 run- en 2 kalkkuipen. Op Markerhoef, waar de meeste leerlooiers gevestigd waren, bleven ze nog tot in de 19de eeuw bestaan. Maar intussen had men in de 18de eeuw een terrein op het stadsbolwerk tussen Kamperbuitenpoort en de Koningspoort geschikt gemaakt voor enkele bedrijven die van vader op zoon overerfd. Geslachten lang bleef de zaak soms familiebezit. Uit de overdrachtsakten kan men afleiden dat zich in de kuipen veelal voor een groot kapitaal aan huiden bevond. Het was dan ook een belangrijke tak van nijverheid in Amersfoort. Langzaam echter zijn ze alle in het begin van deze eeuw verdwenen.

De bokkinghang of haringrokerij. Kleine Spui nr. 20

Omstreeks 1650 was het huis dat op de plaats van het huidige pand Kleine Spui nr. 20 stond, ingericht voor een tapperij en stond bekend onder de naam 'Het Wapen van Schotland'. Het was één der eigendommen van de brouwer Anthoni van (den) Hoef (Verhoef) en zijn vrouw Geurtje van Triest. Anthoni Ellertsz van Hoef was als jongeman uit Naarden naar Amersfoort gekomen. Op 17 juni 1623 huwde hij met Maria Andries van Wayenborch, die echter reeds na enkele huwe-

Gravure van Claes Jansz. Visscher uit het begin van de 17de eeuw. Geheel rechts het speten van haringen voor de rokerij.

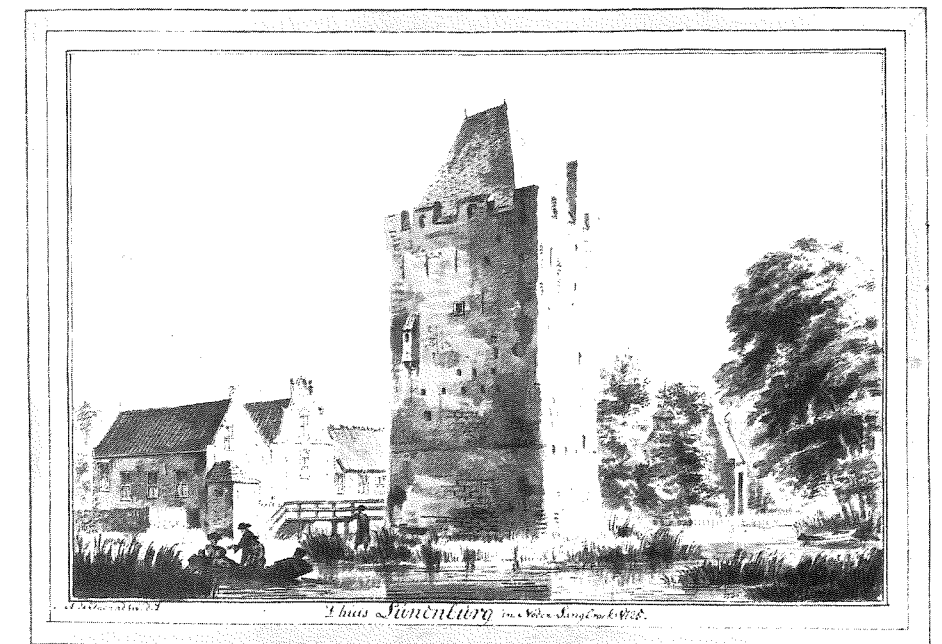
lijksjaren overleed. Hij hertrouwde op 22 april 1632 met Geurtje van Triest. Zij was weduwe van Jan Henrick van Couwenhoven en uit dit huwelijk waren twee dochters, Francisca en Maria en een zoon Henrick geboren. Jan Henrick van Couwenhoven was van beroep brouwer geweest en eigenaar van een grote brouwerij op de Langegracht. Na zijn dood zette Geurtje van Triest aanvankelijk alleen, doch na haar huwelijk met Anthoni van Hoef samen met hem het werk in de brouwerij voort. Uit hun huwelijk werden nog een zoon, Ellert en een dochter Johanna geboren. Behalve de tapperij op het Kleine Spui bezaten zij nog het grote logement, van ouds genaamd 'Utrecht' dat op de Varkensmarkt stond en twee tapperijen buiten de Grote Koppelpoort waar bij de één 'Amsterdam' en bij de ander 'het Rode Molentje' uithing. Buiten de Kleine Koppelpoort was bovendien nog de herberg 'het Vischje' hun eigendom. In al deze zaken werd uiteraard door menigeen van een pint uitstekend bier genoten. In het jaar 1661, op latere leeftijd, werd Anthoni van Hoef nog benoemd tot lid van het college van regenten van de Sint-Joriskerk. Voor de renovatie van het Spui in 1664 droeg ook hij zijn steentje in de vorm van 174 gulden bij. Na zijn overlijden, reeds weduwnaar zijnde, werd bij de boedelscheiding onder meer het huisje op het Kleine Spui aan zijn dochter Johanna van Hoef toegedeeld. Deze trad op 9 mei 1680 in het huwelijk met Johannes van Bommel, weduwnaar van Christina Anthonis van de Haar uit Bunschoten. Voor Johannes van Bommel traden zijn zwagers Anthonie van Brinckesteyn en Cornelis Gerrits van Blotenburg als getuigen op en voor de bruid haar stiefzusje Fransje van Couwenhoven, weduwe van Joost Bijls, die raad der vroedschap en vanaf 1656 lid van het college van regenten van de Sint-Joriskerk was geweest³⁶). In deze kwaliteit is hij door Gerrit van Stellingwerff afgebeeld op het bekende regenten-schilderij, dat thans nog in de Sint-Joriskerk hangt. Hij overleed in het jaar 1667.

Het zal voldoende bekend zijn dat in vroeger tijden zonder de moderne hulp-

middelen zoals koelhuizen en de thans in de meeste woningen aanwezige koelkasten het een groot probleem was de voedingsmiddelen tegen bederf te vrijwaren. Een der meest gebruikte methoden was het inzouten van vlees, vis en groenten. De magistraat hield bovendien een wakend oog op zowel de prijs als de houdbaarheid van het voedsel. Voor de gewone man was vis, en vooral haring een belangrijk voedingsmiddel. Deze werden gepekeld of gerookt en bleven daarna vrij lang geschikt voor consumptie. Uit bewaard gebleven rekeningen van het Sint-Pietersgasthuis kan men afleiden dat vis de bewoners bijna dagelijks, hetzij 's morgens of 's middags werd voorgezet. De meeste haring werd zowel vers, gezouten of gerookt, door Spakenburger vissers in Amersfoort verkocht. Omstreeks 1690 overwoog men in de raad echter zelf een haringrokerij op te richten en deze aan een bekwame haringroker te verhuren. Helaas werden de raadsvergaderingen niet uitvoerig genotuleerd zodat men over de motieven van de magistraat in het duister tast. Een der eerste zaken die men op 10 november 1690 besprak was de wenselijkheid van een bestek voor een haringrokerij die men op stadskosten wilde laten maken. Voor dit overleg werd een commissie gevormd die naast de regerende en de twee oud-burgemeesters, bestond uit de schepen Marcus van Deurn en de twee raden Willem van Geyn en Gerrit van Oudewater. Genoemde heren brachten reeds een week later, op 17 november 1690 verslag over hun bevindingen uit. Na enig overleg besloot de magistraat om tot het inrichten van de rokerij over te gaan. Men stelde een klein huisje ter beschikking, dat stadseigendom was en op het Kleine Spui, naast het huis van Johanna van Hoef stond. Dit wilde men voor een aannemelijk bedrag laten inrichten om het nadien te verhuren aan een door de raad te benoemen pachter. Al heel vlug had de commissie, nu bestaande uit acht leden van de raad, iemand gevonden die genegen was hier een haringrokerij te beginnen. Het was Franck Suyck, een burger van de stad Harderwijk (een stadje, vanouds bekend

om zijn heerlijke vers gerookte vis). In de raadsvergadering van 12 januari 1691 werd hierover gediscussieerd en opperde men de wenselijkheid ook nog eens met enige Spakenburgers overleg te plegen. Tenslotte viel toch de keus op genoemde Franck Suyck. Reeds een goede maand later, op 23 februari 1691, werd aan Franck Suyck het octrooi verleend dat uitsluitend hij gedurende achttien jaar elke winter vanaf 1 oktober tot Pasen van het volgend jaar het ambacht van haringroker mocht uitoefenen en werden de concessies en voorwaarden op papier vastgelegd. De inwoners van Amersfoort mochten echter, zoals voorheen ook was toegestaan, in hun huizen wel hun bokkingen voor eigen gebruik in de schoorsteen roken. Suyck werd bovendien vrijgesteld van de belastingen door de stad geheven op zout, hout en turf en aan hem en zijn familie werd het burgerschap van Amersfoort aangeboden. Hoe onze bokkinghang, zoals een dergelijke haringrokerij als regel werd genoemd, er exact heeft uitgezien is helaas niet bekend. Zij zal echter maar nauwelijks hebben afgeweken van het in die tijd gangbare type. Dit was een stenen gebouwtje dat in een aantal afdelingen was verdeeld. Bovenin elke afdeling bevonden zich enkele rijen latten waarop de zogenoemde speten met haring gelegd konden worden. Deze speten waren dunne stokken waaraan de haringen, die vooraf korte tijd in het zout hadden gestaan, werden gestoken en wel door de bek onder het kieuwdeksel. Dit werkje, ook wel speten genoemd, werd dikwijls door vrouwen gedaan. Om het tellen te vergemakkelijken kwamen op elke speet als regel twintig haringen. Nadat de speten waren opgehangen werd hieronder een vuur aangelegd waarvoor bij voorkeur gebruik werd gemaakt van eiken spaanders en zaagsel of bij gebrek hieraan werd veelal turf gebezigd. Op deze wijze werd de haring gedurende enkele uren gerookt en werd aldus ook enigszins gaar. De duur van het roken bepaalde mede de smaak en de houdbaarheid van de bokking. De raad besloot op 2 november 1691, op verzoek van Franck Suyck een extra

belasting van zes stuivers te heffen op elk tal (200 stuks) vreemde haringen, vers of gezouten, die in de stad ingevoerd werden. De portier van de Koppelpoort, Aert Everts, moest dit geld innen en aan de cameraar afdragen. Het huis op het Kleine Spui dat eigendom was van Johanna van Hoef werd op 14 december 1693 door de magistraat aangekocht, die het voor bewoning geschikt liet maken. De weduwe van Harmen Gerrits huurde een gedeelte voor 25 gulden per jaar en Frank Suyck huurde een kamer voor 15 gulden per jaar. Op 24 juni 1700 werd door het stadsbestuur besloten ook de voorgevel van de bokkinghang zodanig te maken dat deze op een rechte lijn met de andere huizen langs het Kleine Spui kwam te liggen. Eveneens besloot men een deputatie af te vaardigen om met de weduwe van de grutter Jan Henricks te overleggen dat ook zij de voorgevel van haar huis naar voren zou laten verplaatsen. Men was bereid haar in de kosten hiervan tegemoet te komen. Als tweede mogelijkheid verklaarde de magistraat ook genegen te zijn haar huis te kopen. Maar de weduwe van Jan Henricks had maling aan het stadsbestuur en zij liet haar huis zoals het was en behield het tot haar dood in haar bezit. En niet alleen de weduwe van Jan Henricks, maar ook haar buurvrouw, de weduwe van Harmen Gijsberts ging niet tot verbouwing van haar eigendom over. En, zoals wij nu nog kunnen constateren, is ook in later tijd de rooilijn op dit punt van het Kleine Spui nooit rechtgetrokken. Een volledige lijst van alle haringrokers te verstrekken is weinig zinvol. Omstreeks 1750 was dit Lambert van Apeldoorn die voor het huren van het huis en de aparte kamer 48 gulden per jaar betaalde. Zijn opvolger, Arnoldus Snijders overleed op 19 januari 1784, waarna diens zoon, eveneens Arnoldus geheten, het vak van haringroker gedurende vele jaren voortzette. Totdat het stadsbestuur in 1820 besloot het bedrijf af te stoten en het huis annex bokkinghang te verkopen. Koper werd Arnoldus Snijders voor de som van 515 gulden³⁷). Aangenomen moet worden dat hij geen kans meer zag winstgevend te werken want na enkele jaren verkocht hij zijn bezit aan Pieter van Doornik, van

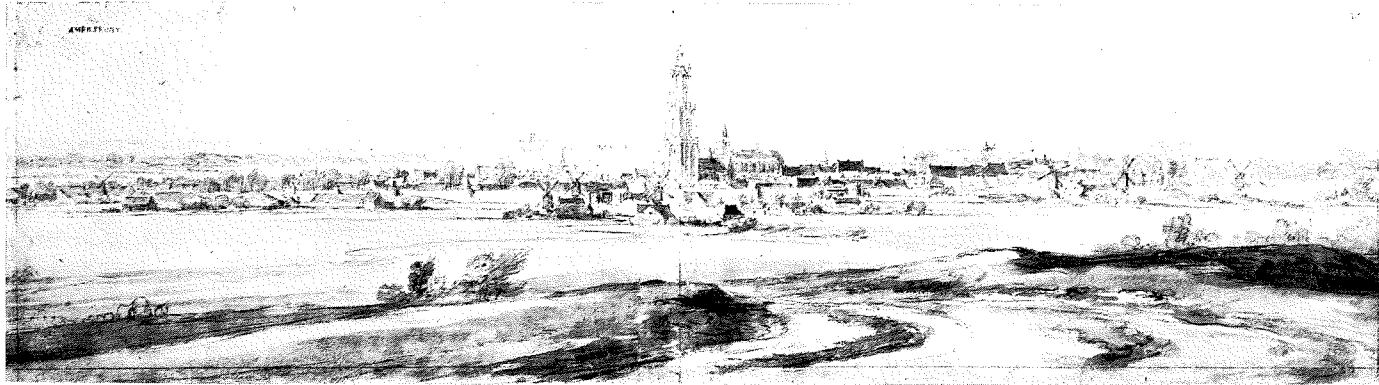

A. de Haen, De ridderhofstad Lunenburg met huis, toren en visvijvers (1725).

beroep steenkoper en cementmolenaar en zijn vrouw Sara Jansen. Van Doornik betaalde voor het huis en de rokerij 900 gulden³⁸). Hij vestigde zich op het Kleine Spui waar hij naast het huis een cementfabriek stichtte. Blijkbaar ging het hem niet voor de wind want in 1848 werd hij failliet verklaard. De curator, de heer A. P. van Bockom Maas, liet al de bezittingen van Van Doornik veilen. Het huis en de cementfabriek op het Kleine Spui werden verkocht aan Herman van den Ham uit Barneveld die hiervoor 1720 gulden neertelde³⁹). Op 3 november 1883 werd dit bewuste perceel eigendom van Izak Johannes Valewink en zijn vrouw Anna Benjanetta Augusta Ogreen (die ook het buurhuis thans Kleine Spui nr. 18 in hun bezit hadden⁴⁰). Na de dood van haar man verkocht laatstgenoemde beide huizen. Kleine Spui nr. 20 werd gekocht door Philippus Arnoldus Willigenburg, visafslager van beroep, terwijl zoals reeds verteld werd, Wilhelmus Theodorus Pot de koper geworden was van het huis Kleine Spui 18. Van Willigenburg en Pot kwamen overeen dat in geen der beide huizen, die slechts door de smalle

doorgang naar Markerhoef gescheiden waren, ooit een koffiehuis, kroeg, danshuis of een bordeel gevestigd zou mogen worden³²). Omstreeks de eeuwwisseling was inmiddels het oude pand, de vroegere haringrokerij met bijbehoren volledig afgebroken en was op deze plaats een mooi groot herenhuis gebouwd. Philippus Arnoldus van Willigenburg, die ongehuwd gebleven was, overleed op 12 augustus 1928. Hij had de kinderen van zijn broer Theunis tot zijn erfgenamen benoemd. Dezen maakten terstond al de hun toegevalen eigendommen te gelde. Koper van het herenhuis met het steegje, tuin en schuurtje werd Wilhelmus Theodorus Pot die reeds eigenaar was van het buurhuis, Kleine Spui 18⁴¹). De heer Pot verkocht het grote huis tien jaar later aan het Sint-Pieters- en Bloklandsgasthuis. De overdracht vond op 7 oktober 1938 plaats voor notaris Otto Dammers te Soest⁴²). Voor dit huis is thans eveneens een nieuw tijdperk aangebroken in het kader van de plannen van de Stichting Sint-Pieters- en Bloklandsgasthuis.

Een tekening van Amersfoort uit 1672

A. F. van der Meulen, *Gezicht op Amersfoort (1672)*. Collection du Mobilier National, Parijs.

In 1988 verscheen van de hand van Laure C.-Starcky het boek 'Paris, Mobilier national. Dessins de Van der Meulen et de son atelier'. Een geïllustreerde catalogus van de tekeningen van Van der Meulen in openbaar Frans bezit.

Adam Frans van der Meulen werd in 1632 in Brussel geboren als telg uit een familie, die daar al eeuwen woonde. In 1646 werd hij leerling bij Peter Snayers (1592-na 1666), die vooral bekend was als schilder van veldslagen en belegeringen. Van der Meulen zou, zoals wij nog zullen zien, de lessen van zijn leermeester op dat gebied ten volle uitbuiten. In 1651 werd hij als meester opgenomen in het Brusselse schildersgilde. De schilderkunst van Van der Meulen werd zodanig gewaardeerd dat hij in 1664 een aanstelling kreeg als schilder aan het hof van Lodewijk XIV. Hij kreeg een vooraanstaande positie bij de Manufacture des Gobelins. Hij maakte ontwerpen voor wandtapijten maar ook schilderijen van Vlaamse steden en koninklijke paleizen. Zijn opdracht werd verruimd toen de veroveringsoorlogen van Lodewijk XIV begonnen. Hij moest toen de glorieuze tochten van de koning en de veroverde steden in beeld brengen. Zo maakte hij ook de Franse inval van 1672 in de Republiek mee. Tal van Nederlandse steden werden bij die gelegenheid getekend. In de provincie Utrecht: Wijk bij Duurstede, Amersfoort en de stad Utrecht.

In hetzelfde jaar werd Van der Meulen geneutraliseerd tot Fransman. In het jaar daarop werd hij lid van de Académie de Peinture et de Sculpture. Zijn faam was toen kennelijk reeds zo groot, dat hij bij zijn intrede tot dit exclusieve gezelschap geen apart werkstuk hoefde in te leveren. Hij overleed in 1690 te Parijs.

De tekeningen van Amersfoort, Utrecht en Wijk bij Duurstede geven in alle gevallen een totaal aanzicht van de stad. Het gezicht op Wijk bij Duurstede (14 x 57,9 cm) is een potloodtekening met waterverf ingekleurd.

Het panorama van Utrecht is zeer lang (28,2 x 165,7 cm), een aquarel op vijf aangesloten bladen. J. B. Martin gebruikte deze tekening in 1700 voor een schilderij bestemd voor een serie 'Conquêtes du Roi' (veroveringen van de koning) in het kasteel van Marly. Het gezicht op Amersfoort, ook een

aquarel (17,8 x 63,8 cm), laat de stad zien vanaf de Amersfoortse Berg. Dus van een ander standpunt als het grote schilderij van Matthias Withoos, dat één jaar daarvoor gereed gekomen was en de stad vanaf de Eem uitbeeldde. Deze tekening van de stad, die in juni 1672 veroverd was, diende later niet als uitgangspunt voor een schilderij. Wel gebruikte F. Bonnemer deze voor een cartouche, geschilderd op een behangselchildering van de overtocht van de Rijn naar een ontwerp van Van der Meulen.

B.G.J.E.

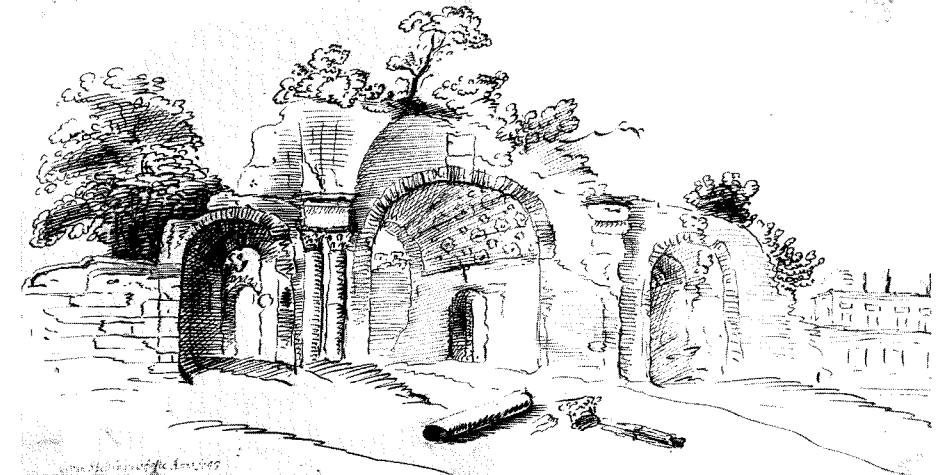
F. Bonnemer, *Amersfoort*.
Cartouche op een behangselchildering van de overtocht over de Rijn in 1672.
Collection du Mobilier National, Parijs.

Tekende Gerrit van Stellingwerff in Italië?

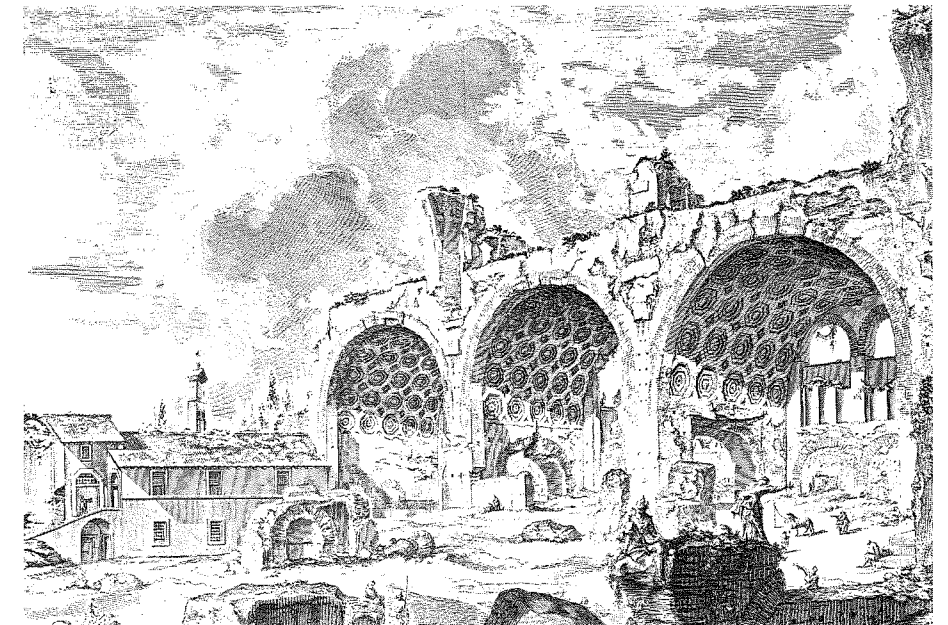
In het Flehite-nummer van februari 1986 (jrg. 17,4) gaf mevr. L. van Hoorn-Koster op de haar eigen, gedegen wijze een overzicht van de tot nu toe bekende gegevens over de Amersfoortse kunstenaar Gerrit Laurenszoon van Stellingwerff. Deze bleken beperkt. Datzelfde geldt voor het werk van zijn hand: één schilderij en één tekening. Het betreft hier het vrij traditionele, maar kwalitatief zeker niet slechte schilderij van de regenten van de St. Joriskerk uit 1655/56 en een tekening uit 1643. In het bijschrift bij deze tekening van een ruïne werd destijds gesuggereerd dat deze mogelijk gemaakt zou zijn tijdens een Italiaanse reis. Dergelijke studiereizen waren zeker niet ongebruikelijk. Redelijkerwijs zou de ruïne aan de hand van andere tekeningen en prenten dan ook te lokaliseren moeten zijn. Daartoe is in de afgelopen periode een poging ondernomen. Aan een aantal deskundigen werd de vraag voorgelegd of het hier een herkenbare antiquiteit betrof.

De gehoopte identificatie bleef uit. De ruïne leek op de resten van het heiligdom van de nimf Egeria (Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam), op de thermen van Caracalla (Instituut voor kunstgeschiedenis, Groningen) en op de basilica van Maxentius (Museum G. M. Kam, Nijmegen). Ook de deskundige bij uitstek op dit gebied mevr. A. Zwollo van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag kon geen sluitend antwoord geven.

'De gebrekkige weergave van deze antieke ruïne en de foute perspectief duiden er mijns inziens op dat Stellingwerff heeft gecopieerd, vermoedelijk naar een prent. Precies zo'n ruïne met bogen van verschillende hoogte en cassetteplafond is me niet bekend. Stellingwerff kan ook verschillende voorbeelden gecombineerd hebben. Ik denk aan prenten met de thermen van Diocletianus en de Basiliek van Constantijn', aldus mevr. Zwollo.

Gerrit van Stellingwerff, *Romeinse ruïne (1643)*.

G. B. Piranesi (1720-1778), *De Basilica van Maxentius*.

Had Stellingwerff de tekening dan misschien gemaakt naar één of meer voorbeelden bij zijn vriend Paulus Bor, van wie bekend is dat hij wel in Italië is geweest? Er is nu genoeg gegist. Er is geen documentaire aanwijzing van een reis van Van Stellingwerff naar Italië

en ook zijn enig bekende tekening blijkt geen aanwijzing in die richting te kunnen geven. Het is niet meer maar ook niet minder dan een 'antikiserende ruïne'. Een bijzonder stuk in de collectie van Flehite.

B.G.J.E.

Jacobus van de Gumster herkend

H. E. Boddé/Fea Lamers-Nieuwenhuis

In de consistoriekamer van de St. Joriskerk te Amersfoort hangt een opmerkelijk groepsportret. Het is in 1782 geschilderd door Jordanus Hoorn (1753-1833) en stelt de diakenen van deze kerk voor. In een eerdere publikatie¹⁾ is al eens gewezen op de bijzonderheid dat dit stuk geschilderd is als ware het een regentstuk terwijl het merendeel van de geportretteerden niet tot de regentenklasse behoorde. Op het schilderij zijn negen mannen afgebeeld. De in de deuropening staande man hoort niet echt tot de groep, vermoedelijk betreft het de koster van de kerk. De andere acht zijn de in het jaar 1782 zittende diakenen²⁾.

In de notulen van de grote kerkeraad van 15 juni 1781³⁾ lezen we, dat voor het komende jaar (tot juni 1782) vier nieuwe diakenen beroepen zijn, te weten: Jan van Ark, Cornelis Suik, Gerrit Vogelenzang en Jacobus van de Gumster. De notulen van het jaar daarop, van 21 juni 1782⁴⁾, vermelden ons het dan nieuwverkozen viertal: Jan van Assenrade, Jan van de Klashorst, Bart van Sutphen en Jordanus Hoorn. Het is deze laatste geweest die het werkstuk maakte ter gelegenheid van zijn benoeming, en vernoemd achtal hier bijeen zette. Slechts één van de afgebeelde figuren kon tot nu toe geïdentificeerd worden, en dat is Hoorn zelf als tweede van rechts⁵⁾. Maar hoe zit het nu met de anderen? Eén van de anderen was Jacobus van de Gumster, verver⁶⁾, waarschijnlijk in 1740 geboren te Amersfoort, goede kennis en vrijwel naaste buur⁷⁾ van Hoorn, de schilder. We nemen nu aan dat de schilder de vier 'zittende' diakenen centraal aan de tafel rondom enkele passende attributen heeft geplaatst, de anderen aan de uiteinden van de lange, smalle tafel. Direct valt op dat het centrale viertal drie pruikendragers, en één man zonder pruik telt. Dit is een eerste aanwijzing in de richting van Van de Gumster, die als verver naast een schepen⁸⁾ (van Ark), een loco-secretaris van de stadsraad (Suik) en een notaris (Vogelenzang) de enige niet-pruikendrager van deze vier geweest kan zijn. In de kerkeraadsnotulen van 24 juni 1781¹⁰⁾ (dus slechts 9 dagen na de verkiezing van genoemd viertal) duikt een

Jordanus Hoorn, *De diakenen van de St. Joriskerk* (1782).

tweede, voor ons interessant aanknopingspunt op. In de stukken worden de zojuist beroepen in een bepaalde volgorde genoemd, en uit de besprekingen blijkt dat aan deze volgorde (de 'order') door alle betrokkenen nog al zwaar werd getild, omdat ze bijvoorbeeld konsekwenties had voor de kwartaalsgewijze toewijzing van het dispensierschap der diaconiepenningen, d.i. het beheer en de uitdeling van het armengeld. De rangorde werd bepaald door het jaar waarin men voor de eerste maal als diaken was gekozen, en niet, zoals Vogelenzang dat wenste, door het aantal malen, dat men zitting had gehad. Zo kon het gebeuren dat Jan van Ark vóór Vogelenzang was geplaatst, omdat hij in 1761 reeds een keer diaken was geweest, terwijl Vogelenzang pas in 1773 voor de eerste maal was gekozen. In de zitting van 24 juni maakte laatstgenoemde bezwaar tegen de rangorde. 'Hij vermeende deeze schikking gansch onnatuurlijk en tegen de usantie strijdig te zijn; en terwijl hij zich bij deeze schikking beswaerd vond met *eenen bijzondere last*, welke aan het *dispensierschap van het 3e vierendeeljaars* vast was, begreep dat Cornelis Suik de 1e, hij

Vogelezang de 2e, J. van Ark de 3e en J. van de Gumster de 4e in order zouden moeten geplaatst worden, in aanmerking geëvende of men iemand die voor den 3en reysen, en dus volgens resolutie van hun E. Achth. de Heeren Regeerders dezer Stad, voor het laatst kan verplicht worden tot het Diaconschap, niet den rang behoorde te geven voor den geenen, die, schoon eerder aangekomen echter eerste voor de 2e reyse het zelve waarnemen zal, en of anderszins de lasten van het diaconschap niet ongelijk gedragen worden strijdig met de resolutie van hun E. Achth...'. Zijn bezwaar werd niet gehonoreerd. Waarom Vogelenzang sprak van 'eenen bijzonderen last' wordt duidelijk in het volgende. Gezien de traditioneel vastgestelde verkiezingsmaand juni, viel de derde toerbeurt voor het dispensierschap dus precies in de winter: januari-februari-maart. Dat dit ongemakken met zich meebracht, en dus de derde plaats geen populaire geweest zal zijn, moge mede blijken uit de volgende resolutie van het stadsbestuur van maandag 2 april 1782 (dus precies na afloop van het derde 'vierendeeljaars')¹¹⁾:

Jacobus van de Gumster (?) (detail schilderij diakenen van de St. Joriskerk) en H. E. Boddé.

'... En eindelijk dat aan hen (de Diaconen) mogte worden toegestaan om des zondags in de Regentenkamer in St. Joriskerk de collecten te tellen en de alsdan nodige besognes te houden, hetgeene zij klagen in de Gerfkamer niet gevoeglijk te kunnen doen; en dat aan den koster van de voornoemde kerk mogte worden geïnjungeerd hun *des winters* aldaar van een *ordentelijk vuur te voorzien*, en met bescheidenheid te behandelen.

... *Accordeert met voornoemde Resolutiën Loco Secretii C. Suijck, '82'*

Kennelijk liet men ze vóór die tijd in de kou zitten. Uit de hele kwestie rond het dispensierschap kunnen we afleiden dat Jacobus van de Gumster de vierde toerbeurt had, en dus bij de wisseling van de wacht in juni 1782 de dan vigerende dispensier was. Het ligt voor de hand dat Hoorn, met zijn zin voor symboliek, geldbak en -buidel het dichtst bij de 'zittende' dispensier heeft geschilderd. Heel duidelijk zijn op het schilderij beide attributen vóóraan op tafel, het dichtst bij de vooraan zittende, naar links kijkende man zonder pruik te zien. Dit zal hoogst

waarschijnlijk in juni 1782 de dispensier, en dus Jacob van de Gumster geweest zijn. Dit is een tweede aanwijzing. Er is nog een derde aanknopingspunt. De gelaatstreken van de man in kwestie. Deze vertonen een verrassende gelijkheid met die van een, eveneens en profiel getekende, (rond 1930!), nazaat in de vijfde graad van Jacobus van de Gumster, H. E. Boddé¹²⁾. Wanneer we beide afgebeelde koppen met elkaar vergelijken zien we sterke overeenkomsten in de gelaatsprofielen, zowel wat betreft het voorhoofd, als de neus, mond, kin en zelfs de onderkin. De gelijkheid is te treffend om toevallig te zijn. We moeten toegeven dat een analyse als deze, bij gebrek aan een exacte eigentijdse beschrijving van het schilderij, noodgedwongen een speculatief karakter draagt. Niettemin beschikken we hier over dusdanig sterke, elkaar aanvullende aanwijzingen, dat we menen de derde man van rechts als Jacobus van de Gumster te kunnen identificeren. Dat dit kon, is mede te danken aan de minutieuze portretschildering door zijn vriend en gildebroeder Hoorn.

Noten

1. Fea Livestro-Nieuwenhuis, *Jordanus Hoorn, een Amersfoortse kunstenaar in zijn tijd, 1753-1833* (Amersfoort 1983).
2. Idem, pag. 46. In de 'Wetten en gebruiken van de kerkeraad' (1700-1779). GAA, Archief van de Hervormde Gemeente nr. 28, lezen we in cap. III: 'Diakenen zijn agt in getal die met malkander in de administratie van den armen een afzonderlijk collegie uytmaken'.
3. Notulen 'Ordinaire groote kerkenraad d. 15 juni 1781' in: 'Handelingen van den groten kerkenraad vanaf 1745'. GAA, Archief van de Herv. Gem. te Amersfoort in de St. Joriskerk, 1-11-72, nr. 6.
4. Idem, notulen d.d. 21 juni 1782.
5. Zie Fea Livestro-Nieuwenhuis, *Jordanus Hoorn*.
6. Register der afgegeven acten van Patent over den Jare 1806. GAA, nr. 128.
7. Volkstellingen 1796-1811, Camp. GAA, nr. 18.
8. Memorieboek van alle de stoelen en banken in de St. Joriskerk binnen Amersfoort. GAA, Archief van de Herv. Gem. te Amersfoort in de St. Joriskerk, 1-11-72, nr. 22 C.
9. Register der afgegeven acten van Patent over den Jare 1806. GAA, nr. 128.
10. Notulen 'Extra-ordinaire groote kerkenraad gehouden den 24 juni 1781', in 'Handelingen van den groten kerkenraad vanaf 1745'. GAA, Archief van de Herv. Gem. te Amersfoort in de St. Joriskerk, 1-11-72, nr. 6.
11. Extract uit de Resolutiën van de Ed. Achth. Heeren Regeerders der Stad Amersfoort. Luna den 2e April 1782. GAA, Archief van de Herv. Gem. te Amersfoort in de St. Joriskerk, 1-11-72, nr. 3 A.
12. Een beknopte stamreeks luidt: 1. Jacobus van de Gumster (geb. 1740?) 2. Willem van de Gumster (geb. 21 dec. 1770) 3. Willem van de Gumster (geb. 15 aug. 1805) 4. Willem Antonie van de Gumster (geb. 2 mei 1825) t. Lambertina Everarda van de Gumster (geb. 15 juli 1857); huwt in 1876 Fredericus Eilhelmus Boddé, (geb. 3 januari 1847) 6. Henri Ernest Boddé (geb. 11 maart 1887).

J. A. M. Y. Bos-Rops en M. Bruggeman, *Archiefwijzer. Handleiding voor het gebruik van archieven in Nederland*, Muiderberg 1987, 109 pp., ill., krt. Prijs f24,50.

Hoewel Archiefwijzer specifiek is bedoeld voor HBO- en universitaire studenten, kan dit boekje een praktische gids zijn voor ieder die zich serieus met archief-onderzoek wil gaan bezighouden. Het is het resultaat van samenwerking tussen archief en universiteit: van beide schrijfters is de eerstgenoemde verbonden aan het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, de tweede aan de vakgroep Geschiedenis van de Vrije Universiteit te Amsterdam. De handleiding bestaat uit vier hoofdstukken. Het eerste behandelt summier de geschiedenis van het Nederlandse archiefwezen, waarbij de nadruk valt op de 19de en 20ste eeuw. De huidige organisatie van de Nederlandse overheidsarchieven in Algemeen Rijksarchief, rijksarchieven in de provincie, gemeentearchieven, streekarchieven en streekarchivariaten, en waterschapsarchieven wordt daarmee tevens begrijpelijk gemaakt. 'Archieven nu' is de titel van het volgende, het uitvoerigste hoofdstuk. Achtereenvolgens behandelen de schrijfters de organisatie van het archiefwezen, welke archieven waar terecht komen, instellingen als het Koninklijk Huisarchief en het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie, en de interne organisatie van een archiefdienst. Vervolgens bespreken zij de rechten van de archiefgebruiker, waarbij zaken als de openbaarheid van de archieven, raadpleging, reproductie, uitleening en de Wet Openbaarheid van Bestuur (van belang wanneer men stukken wil raadplegen die nog niet aan een archiefdienst zijn overgedragen) aan de orde komen. Daarna passeren de hulpmiddelen de revue die de archiefgebruiker ten dienste staan: archiefgidsen, inventarissen en plaatsingslijsten, nadere toegangen. Hoofdstuk 3 gaat in op de praktijk: wat is de gebruikelijke gang van zaken op de studiezaal, en welke voorbereidingen moet de onderzoeker getroffen hebben, wil hij op een effectieve manier van het archief gebruik maken? Ook worden in

dit hoofdstuk besproken de uiteenlopende wijzen van ordening van bij elkaar behorende stukken waarmee de onderzoeker kan worden geconfronteerd. Daarna gaan de auteurs kort in op de hulpwetenschappen paleografie en chronologie met hun specifieke problemen. Gemist wordt een en ander over oude maten en gewichten en munteenheden. Eén detailkritische opmerking moet mij hierbij van het hart. Op p. 62 krijgt de lezer de indruk dat de jaardagstijl, het jaarbegin op 1 januari, pas vanaf de 16de eeuw in de Nederlanden zijn intrede deed. Helemaal juist is dit niet. Ook in de middeleeuwen kwam hier de jaardagstijl voor, een erfenis uit de Romeinse oudheid; in de 16de eeuw werd hij in de Nederlanden algemeen. Het hoofdstuk eindigt met een korte uiteenzetting over vaste formules en terminologieën in oorkonden en akten. Archieven bevatten gegevens voor alle mogelijke soorten onderzoek. Als voorbeeld geeft het laatste hoofdstuk welke mogelijkheden archieven kunnen bieden voor onderzoek naar personen en maatschappelijke structuren. Nogal wat bijlagen zijn achter de eigenlijke tekst gevoegd: een lijst van archiefgidsen, een selectie van bibliografische hulpmiddelen, een overzicht van glossaria en bijzondere woordenboeken, een lijst van biografische woordenboeken en een overzicht van de belangrijkste hulpmiddelen voor genealogisch onderzoek. Dan volgt onder het kopje 'Praktische informatie' een lijst van archiefbewaarplaatsen (echter zonder adressen) en een beknopte literatuuropgave over archieven en archivistiek. Een aanhangsel biedt nog informatie (vooral literatuur) over archiefonderzoek in het buitenland. Een index besluit het geheel. Aparte vermelding verdienen de ruim tachtig illustraties met soms uitvoerige bijschriften. Ze ondersteunen de tekst vaak op voortreffelijke wijze. In enkele gevallen laten ze aardige curiositeiten zien, zoals de toepasselijke pentekening die de bekende referendaris van Kunsten en Wetenschappen Victor de Stuers maakte in de marge van een beschikking uit 1886 op een verzoekschrift van de heer Tiete van der Laars: twee vrouwenborsten en een laars met brede kap.

Al met al is *Archiefwijzer* in weerwil van de bescheiden omvang een handleiding met vele nuttige tips en boordevol praktische informatie. Vergeleken met de bekende, eveneens zeer geslaagde inleiding op het Nederlandse archiefwezen *Gids voor de Nederlandse archieven* door W. J. Formsma en F. C. J. Ketelaar (Haarlem 1985⁴, eerste druk op naam van de eerste auteur 1967) is het nieuwe hulpmiddel toch nog wat meer op de praktijk gericht en, bij een praktische gids uiteraard van groot belang, zeer up-to-date. Raadpleging ervan kan ik iedere beginnende archiefbezoeker van harte aanbevelen.

R.M.K.

H. J. Ph. G. Kaajan, *Het archief van de familie Van Oldenbarnevelt, (1449) 1510-1705*. 's-Gravenhage, 1987 (Rijksarchieven in Holland inventarisreeks nr. 48).

In 1974 besloot het Rijksarchief in Zuid-Holland alle archieven van de Staten van Holland en West-Friesland te (her-)inventariseren. Hieronder bevinden zich onder meer de archieven van de diverse landsadvocaten en raadspensionarissen. De heer Kaajan viel de taak toe om de stukken van zowel Paulus Buys als van Johan van Oldenbarnevelt onder handen te nemen. Met de inventarissen, die hiervan het uiteindelijke resultaat zijn, biedt Kaajan de onderzoeker een uitstekend handvat voor het onderzoek naar het ambtelijke functioneren van beide uit Amersfoort afkomstige topambtenaren. Met de inventaris van het familiearchief Van Oldenbarnevelt is nu ook een schat aan informatie van geheel andere aard bloot gelegd. Van de familie Van Oldenbarnevelt zijn vier takken bekend waarvan er drie teruggaan op Cosijn van Oldenbarnevelt (richter op de Veluwe circa 1450) en één op Cosijns broer Reijer, die te Amersfoort woonachtig was. Diens gelijknamige zoon wist het tot raad en schepen te brengen in zijn woonplaats wat wijst op een zekere maatschappelijke positie. Zijn zoon Gerrit (1523-1588) echter vervulde geen politieke functies, maar is

in de geschiedenis met name bekend geworden als vader van zijn in 1547 geboren oudste zoon Johan, die na zijn schoolopleiding (vermoedelijk te Amersfoort) en zijn universitaire studie, in 1575 advocaat bij het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland en in 1576 raadspensionaris van Rotterdam werd. Hiermee ving een stormachtige carrière aan, die in 1619 op brute wijze vroegtijdig aan een eind kwam. Vele van de door Kaajan beschreven familiepapieren zijn afkomstig van Johan zelf dan wel van één van zijn kinderen en betreffen veelal het beheer van de familiegoederen waaronder onroerend goed in Amersfoort, in de Birk bij Soest en vooral ook de Stoutenburgse goederen. Maar ook Hoogland, Leusden, Luttekewede, Emmeklaer, de Nieuwlandpolder (vroeg zestiende-eeuwse kaart!), Renswoude en Nijkerk worden niet tevergeefs in de uitstekend verzorgde index gezocht. Aan de pogingen van Johan om zijn adellijke afstamming (vermoedelijk ten onrechte) te bewijzen danken wij vele familiepapieren en genealogische aantekeningen waarin ook een aantal Eemlandse families (Van Weede, Van Vanevelt, Van Stoutenburg e.a.) figureren. Het moge duidelijk zijn dat degenen, die zich bezighouden met de zestiende- en vroeg zeventiende-eeuwse geschiedenis van het Eemlandse, er verstandig aan doen deze keurig verzorgde inventaris te raadplegen.

Deze publikatie kan besteld worden bij het Rijksarchief Zuid-Holland, Prins Willem Alexanderhof 20, 2595 BE Den Haag. Prijs f22,50 excl. verzendkosten.

S. Maarschalkerweerd

H. Tromp, *Het huys te Soestdijk. Het Koninklijk Paleis Soestdijk historisch gezien*, Zutphen 1987, 150 blz. geïll., Walburg Pers. Prijs f49,50.

In zijn inleiding stelt de auteur dat paleis Soestdijk stellig tot de bekendste paleizen van ons land behoort maar dat er over de geschiedenis tot nu toe weinig bekend was. Daarin voorziet nu dit boek. In grote

J. Andriessen, *Gezicht op paleis Soestdijk, toen het nog grotendeels zijn 17de eeuwse vorm had (1798)*.

lijnen wordt een beeld gegeven van de bewoners en gebruiken, de bouwgeschiedenis, de inrichting en de tuinaanleg. Soestdijk werd in 1650 gebouwd in opdracht van de Amsterdammer Cornelis de Graeff. Vierentwintig jaar later werd het aangekocht door stadhouder Willem III, die het liet verbouwen tot jachthuis. Van de Staten van Utrecht kreeg hij Soest, Baarn, ter Eem en de beide Eemnessen ten geschenke waardoor hij in één klap over een uitgebreid terrein kon beschikken. Nadat Soestdijk in de Franse tijd als Oranjebezit was geconfiscieerd, werd het in 1815 door de staat aan erfprins Willem (de latere Koning Willem II) geschonken gezien zijn verdienste in de dagen bij Quatre Bras en Waterloo. Het paleisje werd in de daarop volgende jaren ingrijpend verbouwd en uitgebreid en kreeg toen zijn huidige gedaante. Het boek is prachtig uitgegeven, voorzien van de geheel Engelse vertaling van de tekst en een keur van foto's in kleur en

zwart/wit. Het is alleen jammer dat met name de bouwkundige beschrijvingen soms wel erg technisch zijn en dat door het ontbreken van duidelijke plattegronden (de summere tekeningetjes op blz. 112/113 maken dit manco niet goed) wel erg veel van de fantasie van de lezer gevraagd wordt. Ook zou een betere verwijzing van de tekst naar de illustraties verhelderend hebben gewerkt. Misschien zou dan ook duidelijker worden zijn wat er in de Franse tijd met het paleis gebeurde. Was er toen echt een herberg, zoals op blz. 90 gesuggereerd wordt? Maar wat dan te denken van de tekening van een herberg bij Soestdijk op blz. 69? Ondanks deze kritiek is het toch verheugend dat deze geschiedenis van Soestdijk nu in een fraaie vorm eindelijk voor een groter publiek beschikbaar is.

B. G. J. E.

Henk Poots schrijft in *De Stad Amersfoort*, jrg. 14, nr. 38 (27 april 1988) over *Alliance Française viert 'le centenaire': weinig bekend over oorsprong Amersfoortse afdeling*. Het honderdjarig bestaan is dan ook dat van de A.F. in geheel Nederland. De Amersfoortse afdeling stamt uit 1896, maar verder is er weinig over bekend, gevolg van de overbekende 'kwaal' van zovele verenigingen: verwaarlozing van het archief, dat ook in dit geval verloren is gegaan. Zo goed mogelijk reconstrueert de heer Poots het verleden van deze afdeling. In hetzelfde nummer begint dezelfde auteur een interessant overzicht: *Honderd jaar geleden begon de eerste uitleg van Amersfoort*, dat nog wordt vervolgd.

Rein van der Wiel, *Ewijkshoeve, tuin van Tachtig* (Amsterdam, Querido, 1988, prijs f29,50), handelt over de buitenplaats van de schilder Willem Witsen in Den Dolder, waar de Tachtigers en hun geestverwanten (dichters, schrijvers, beeldende kunstenaars) vaak bijeenkwamen. Van deze bijeenkomsten ging een grote invloed uit op de Nieuwe-Gidsbeweging. Genoemd buitengoed was gelegen aan de weg Bilthoven-Soestdijk, naast de Willem Arntshoeve. Allerlei aangelegenheden omtrent de aldaar wonende familie en de bezoekers worden behandeld.

In 1892 gaf R. Fruin Th. Azn., toen chartermeester aan het Rijksarchief te Utrecht, later algemeen rijksarchivaris en hoogleraar te Leiden, archiefbronnen over bestuur en rechtspraak te Amersfoort uit in zijn publikatie *De middel-euwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, dl. I (Werken O.V.R., 1ste reeks, nr. 13). Uit de 16de eeuw nam hij hierbij slechts op de bekende Ordonnantie op de administratie der justitie en politie, door Karel V in 1544 aan de stad opgelegd. Zoals bekend betekende deze gebeurtenis het einde van de stedelijke autonomie en de corporatieve democratie en de instelling van een aristocratisch stadsbestuur als werktuig van het absolutistische regeringsstelsel. Er liggen echter in de archieven nog talrijke 16de-eeuwse bescheiden inzake bestuur en rechtspraak verscholen,

die alleszins de moeite van publikatie waard zijn. Afgezien van genoemde Ordonnantie, die reeds herhaalde malen in druk is verschenen, heeft dr. C. A. van Kalveen de belangrijkste wetten en verordeningen tussen 1528 en 1582 (de tijd van het wereldlijk landsheerlijk bestuur dus) gepubliceerd, onder de titel *Amersfoortse rechtsbronnen uit de zestiende eeuw*, in *Verslagen en mededelingen van de Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oudvaderlandse Recht*, nieuwe serie, dl. 5 (1987) (Bussum, Kemink), p. 33-64. Na een inleiding over bestuur, wetgeving en rechtspraak van de stad in de 16de eeuw en de veranderingen die de Ordonnantie van 1544 meebracht volgen de teksten van een beschrijving der middel-eeuwse magistraatsbestelling, de taken van de Magistraat en de schout uit 1528, aanwezig op het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage; bepalingen van Karel V ten gunste van de stad, eveneens uit 1528 (ARA), over de tol te Eembrugge, tol, weggeld en Koppel en de helft van alle boeten en breuken uit 1544 (Gemeentearchief Amersfoort); een vereenvoudigd uittreksel uit de Ordonnantie van 1544 ten behoeve van het dagelijks gebruik (Rijksarchief Utrecht); een regeling van boetebetaling in geval van doodslag, 1545 (GAA); een verordening van het Gerecht van Amersfoort betreffende het overleggen van processtukken, 1549 (GAA); een verordening van het Hof van Utrecht, regelende de vervanging van de schout bij diens afwezigheid, 1559 (GAA); een nieuwe verordening van het Amersfoortse Gerecht betreffende het overleggen van processtukken, 1571 (GAA); een regeling door Filips II van de tarieven voor betaling van diensten, door de stadssecretaris verricht, 1571 (GAA); alsmede een verordening uit 1582 van Willem van Oranje, waarbij Amersfoort wordt ontslagen van de betaling van de jaarlijkse pachtsom voor de landsheerlijke tollenen weggelden, door bisschop Frederik van Blankenheim in 1399 aan de stad verpacht en door Karel V in 1544 weer aan de landsheerlijkheid getrokken, terwijl de stad de pachtsommen moest blijven betalen (GAA). Ik merk nog op dat op p. 57 in het kopregest boven no. 9 beter had kunnen staan: Philips II, als heer van

Utrecht (in plaats van 'der Nederlanden'). Op p. 62, kopregest nr. 10: Willem van Oranje, als gouverneur van Utrecht (niet gouverneur-generaal van Utrecht!). In dit verband wijs ik erop dat in officiële stukken, uitgaande van de landsheer, steeds diens hoogste titel eerst wordt vermeld, ook al wordt zo'n stuk uitgevaardigd in een lagere functie of zelfs als genoemde titel niets heeft te maken met deze functie. Zo wordt Karel V steeds als 'keizer' aangeduid, ook als hij als heer van het Nedersticht optreedt. Hij was in de Nederlanden overigens ook keizer. Filips II wordt steeds 'koning' genoemd, hoewel zijn Spaanse koningschap niets had te maken met zijn functie als keizerlijk leenman in de Nederlanden.

In Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 60, nr. 11 (nov. 1987), p. 105-106, schrijft H. J. E. van Beuningen over *Een nieuw type pelgrimsinsigne van Sint Kunera*. Het artikel handelt over een vijfde exemplaar van het Rhenense pelgrimsteken, dat onlangs werd gevonden te Wijk bij Duurstede. Het wijkt nogal af van de andere bekende exemplaren. De schr. geeft verder nog enige technische beschouwingen over de materiële samenstelling en produktie van de insignes. Naar aanleiding van een suggestie van de auteur, de naam Kunera steeds met een K te schrijven en niet met een C, zoals tegenwoordig gebruikelijk is, wil ik nog het volgende opmerken. Hoezeer ik het ook toejuich dat de schrijfwijze van oude namen niet onnodig moeilijk wordt gemaakt door het gebruik van kwasi-archaïsche vormen, zoals tegenwoordig bij bepaalde besturen een rage schijnt te zijn (Monnickendam, Drenthe!), moet ik erop wijzen dat de schrijfwijze van zowel zaaknamen als eigennamen in de Middeleeuwen en daarna tot in de 18de eeuw de grootst mogelijke willekeur vertoont (soms in een en hetzelfde stuk) en dat het afwisselend gebruik van C en K bijna even grillig was als thans in de voorschriften van de Woordenlijst van de Nederlandse taal. Alleen pretendeerde men toen niet, een uniforme spelling na te streven.

Het *Jaarboek Oud-Utrecht 1987* is een themanummer, geheel gewijd aan de herdenking van de gebeurtenissen in het roerige jaar 1787, met zeer veel aandacht voor hetgeen daaraan sedert ca. 1780 voorafging en hetgeen er tot ca. 1813 op volgde. De bijdragen gaan hoofdzakelijk over de stad Utrecht, waar zich de belangrijkste ontwikkelingen voordeden met betrekking tot de vroegste democratisering van het stads- en landsbestuur. Ik kan hier de voortreffelijke bijdragen die, ondanks de talloze publikaties, die in de loop van de tijd over dit onderwerp zijn verschenen, toch veel nieuwe feiten en vooral gezichtspunten (ook interessante personalia) aan het licht brengen, niet stuk voor stuk vermelden. Naast de gebeurtenissen in de stad Utrecht krijgen ook andere delen van de provincie de nodige aandacht, doch hoofdzakelijk westelijk Utrecht. Oostelijk Utrecht wordt slechts door één artikel, dat over Amersfoort handelt, vertegenwoordigd, elders wordt het slechts in verband met algemene ontwikkelingen zijdelings vermeld. Alvorens de Amersfoortse bijdrage te bespreken wijs ik echter nog even op belangrijke gegevens over de Amersfoortse pastoor Joannes Henricus Berendtsen, broeder van de Utrechtse aartspriester Henricus Berendtsen, aan wie een artikel is gewijd (zie p. 224, 246-248). Beiden steunden krachtig de patriottenbeweging. Maar nu het artikel over de gebeurtenissen te Amersfoort, geschreven door dr. C. A. van Kalveen, *Kenmerken van de Amersfoortse patriottenbeweging* (p. 114-144). Genoemde historicus had reeds in 1961 een doctoraalscriptie (R.U. Utrecht) vervaardigd over de patriottenbeweging te Amersfoort, waarvan een exemplaar op het Gemeentearchief aldaar berust. Ondanks de uitvoerigheid van de bijdrage aan het Jaarboek, die uiteraard is bijgewerkt tot de huidige stand van het (hoofdzakelijk eigen) onderzoek, zal de belangstellende voor vele details deze scriptie nog moeten raadplegen. Kalveens verhandeling begint met een uiteenzetting van de politiek-institutionele situatie in de stad omstreeks 1780. Het Regeringsreglement van 1674, aangevuld en verscherpt in 1750, had een toestand in de provincie en dus ook te

Titelpagina van een in druk verschenen patriotse redevoering. Alhoewel dat hier niet onthult wordt, werd deze in werkelijkheid uitgesproken door de Amersfoortse dichter Pieter Pijpers.

Amersfoort geschapen, waartegen zowel regenten als burgerij eensgezind in 't geweer kwamen. In deze tijd werd ook een 'wapenoefenend genootschap' 'Voor Stad, Land en Vrijheid' opgericht, bekend door een 'dichtkundige redevoering' van Pieter Pypers. Het programma van deze beweging was nog steeds stedelijk-particularistisch: de bevoegdheden van de schout moesten aanzienlijk worden beperkt; alleen burgers der stad zouden ambten mogen bekleden; de stads-houderlijke invloed moest tot een minimum worden beperkt. Maar sedert 1784 zijn de poppen aan het dansen! Men ontving toen het 'Concept-reglement' voor het gewestelijk bestuur, dat was ontworpen door de Utrechtse patriottenleider Ondaatje, ter beoordeling en eventuele aanvulling of wijziging. De voorstellen der Amersfoortse burgers vertonen nog steeds een particularistisch en tradi-

tionalistisch karakter: zij doen sterk denken aan de eisen van de Amersfoortse gemeensliedenbeweging van 1703. Van Kalveen ontwaart echter een revolutionair element in de eis tot aanstelling van speciale burgergecommitteerden, die het stadsbestuur moesten controleren en ziet hierin zelfs een eerste kiem van een 'parlementair stelsel'. (Wij moeten er echter op wijzen dat de middeleeuwse 'Gemeenten' in de 15de en 16de eeuw deelnamen aan de wetgevende arbeid en aanwezig waren bij de jaarlijkse voorlezing van de stedelijke rekeningen in de St.-Joriskerk!) Voorts is kenmerkend dat men alle goeie burgers toegang tot de magistraatsfuncties wil geven: in plaats van de 'stand' wordt de 'welstand' als kwalificatie bepalend (vooruitlopend op het censuskiesrecht, zou men kunnen zeggen). Nu voltrekt zich een scheiding tussen de wensen van de meerderheid van het stads-

Anonieme tekening van Emmikhuizen onder Renswoude (midden 18de eeuw).

bestuur en die van de actievoerende burgers. Een minderheid van de Stadsraad sluit zich bij de burgereisen aan. De meerderheid blijft echter de nadruk leggen op de positie van de stad in het Derde Lid van de Staten. Zij klemmt zich nu vast aan het Regeringsreglement en zoekt toenadering tot de stadhouder. Maar nog steeds blijft de eenheid van de patriottenbeweging gehandhaafd. Dat wordt anders in augustus 1785, wanneer de burgerpatriotten erkenning van hun burgercomité eisen. Een minderheid van de Magistraat sluit zich bij deze eis aan. Als de meerderheid weigerachtig blijft, proclameert de minderheid van de Magistraat zichzelf als enig wettig, door het volk erkend, stadsbestuur en erkent het burgercomité als enig wettige afvaardiging der burgerij. Deze eerste echte revolutionaire daad leidt tot een spoedig einde van de Amersfoortse patriottenbeweging als de stadhouder op verzoek van Gedeputeerde Staten, echter buiten medeweten van de stad Utrecht, een militaire bezetting in de stad legt. Zo is reeds lang vóór de Pruisische interventie van 1787 Amersfoorts rol in de patriottenbeweging uitgespeeld. Voor de gebeurtenissen gedurende genoemd jaar verwijst Van Kalveen naar de bovenvermelde scriptie. Een paar opmerkingen zijn van marginale aard. Bij de afbeelding op p. 115 van de Onze-Lievevrouwekapel moet deze kapel als '15de-eeuws' in plaats van '14de-eeuws' gedateerd worden (zoals in de tekst op p. 114) P. 124: gaat het niet wat ver om te stellen dat Ondaatjes Conceptreglement 'welhaast kwalitatief te vergelijken' is met het werk van Thorbecke? Daarvoor droeg het toch nog een veel te particularistisch en traditionalistisch karakter! Wij beschikken thans over een gedetailleerde gedrukte beschrijving van de patriottenbeweging in Amersfoort vóór 1787, die tot dusver ontbrak. Een waardevolle aanwinst voor de politieke geschiedenis der stad.

In onze Kroniek jrg. 18, nr. 3/4 (1986), p. 64, werd aangekondigd de verschijning van G. M. du Pui, *Inventaris van de archieven van het R.K. Parochiaal Armbestuur te Amersfoort, 1538-1956* (Amers-

foort, Gemeentelijke Archiefdienst, 1985, thans 53 p.). Dit was een voorlopige uitgave in eenvoudig offset en slechts enkele exemplaren, wegens de mogelijkheid dat nog andere stukken uit genoemd archief tevoorschijn zouden komen. Begin 1988 verscheen de definitieve uitgave van deze inventaris, met de instructieve inleiding, door de Gemeentedrukkerij keurig verzorgd. Voor de bespreking van de inhoud verwijs ik naar de bovenvermelde Kroniek.

In Amersfoortse Courant/Veluws Dagblad van 30 januari 1988 bevindt zich een aardig artikel van Willem Boxma, *Gastvrij Amersfoort kende geen 'dwaaze pragt': reizen in de regio*, waarin het oordeel van enige reizigers (Theodorus Beckering c.s., 1740; Jacque Ernest baron von Knuth, 1780; G. M. van der Leeuw, 1842; Henry Havard, 1871 en vlg. j.; Craandijk, 1882) wordt weergegeven. Als curiositeit nog het volgende: in dit artikel wordt een mededeling van genoemde Beckering geciteerd over het begraven van de Amersfoortse Kei in 1672, waaraan ik in Flehite jrg. 5, nr. 2 (1972), een korte bijdrage wijdde. Een aldaar afgedrukte magistraatsresolutie naar aanleiding van deze gebeurtenis liet in het duister wat er nu eigenlijk aan de hand was: een burgerinitiatief tot genoemde begraafing zonder toestemming van de Magistraat dan wel een oproertje van burgers tegen deze handeling, die dan op overheidsbevel zou zijn geschied. Ik liet toen beide mogelijkheden open. Zie ook mijn bespreking van het werk van Hamer en Meulenkamp over Everard Meyster (Amersfortia Reeks, dl. 5) in een vroegere Kroniek. Het bovenvermelde citaat luidt: 'de burgers... lieten dezelve in de maant Maji 1672 door jongens 's nags omverstoten en in de grond bedelven'. Dit zou de veronderstelling van een burgerinitiatief bevestigen. Hoewel het hier een bericht van bijna 70 jaar na de gebeurtenis betreft, hoogstwaarschijnlijk op grond van een mondelinge overlevering, wijst de door mij geciteerde resolutie van 8 mei 1672 toch ook wel in die richting. Immers, de opdracht aan de schout, niet naar 'den steen', maar uitsluitend naar de toedracht van de relle-

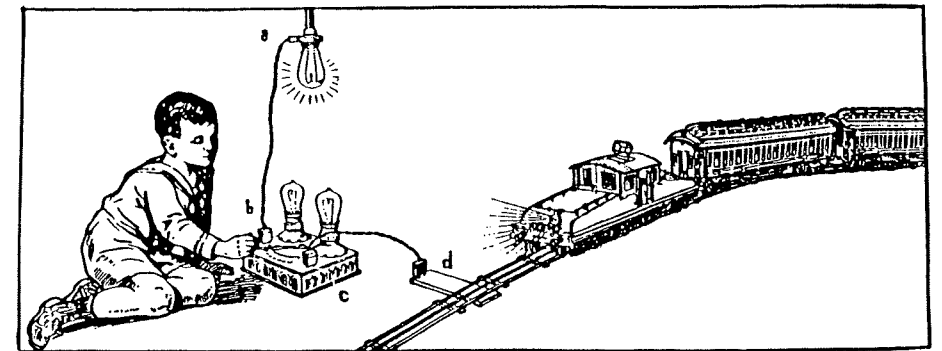
tjes en de schuldigen daaraan te informeren, zou geen zin hebben gehad wanneer de Magistraat zelf opdracht tot het begraven had gegeven.

Het Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 61, nr. 5 (mei 1988), bevat heel wat bijdragen die betrekking hebben op onze streek. In de eerste plaats een artikel van dr. C. A. van Kalveen over *Filips van Leiden in Utrecht: nieuwe gegevens* (p. 61-65). Het biedt een belangrijke aanvulling op hetgeen reeds eerder over deze figuur werd gepubliceerd, zoals het bekende werk van P. Leupen (1981). Voor ons is van belang wat de auteur mededeelt over de rol die Filips speelde in een geschil tussen bisschop Arnold van Hoorn en de St.-Laurensabdij Oostbroek onder De Bilt over novale tienden aldaar, maar vooral zijn gestie als adviseur van genoemde bisschop met betrekking tot de algemene bevestiging van Amersfoorts privileges in 1376. Het ging hierbij om de kwestie of in deze bevestiging inbegrepen was de verpanding van de landsheerlijke tollens aan deze stad door Arnolds voorganger Jan van Virnenburg in 1366 of dat deze in een afzonderlijke oorkonde moest worden vastgelegd. Dit was een vraagstuk van breder draagwijdte dan alleen dit geval. Het is een bekend feit dat Filips van Leiden een overtuigd voorstander was van de handhaving der landsheerlijke macht en de bescherming daarvan tegen bijzondere privileges der onderdanen. Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken dat Filips adviseerde voor een afzonderlijke akte, waarin uitdrukkelijk tot uiting kwam dat deze beperking van de vorstelijke bevoegdheden van tijdelijke aard was, die bij aflossing van de pandsom zou komen te vervallen. De bovengenoemde novale tienden, resp. de verpande tollens bleven dus in beginsel een landsheerlijke aangelegenheid, overeenkomstig de regel dat de landsheer zijn bevoegdheden slechts tijdelijk uit handen mocht geven onder precies omschreven voorwaarden. Zoiets zou nooit onder algemene titel mogen geschieden. Voortaan hielden de bisschoppen vast aan deze stelregel, zoals Frederik van Blankenheim in 1399, toen hij genoemde tollens verpachtte aan de stad Amersfoort.

Mr. J. Belonje schrijft over het goed *Emmikhuizen* onder Renswoude (p. 65-67). Hoewel vrij veel over dit huis is gepubliceerd, heeft men, aldus de auteur, nooit kunnen vaststellen hoe dit goed, dat de heren en vrouwen van Renswoude in erfpacht hielden van het Convent der Karthuizers te Utrecht, in andere handen is geraakt. De schr. wil in dit artikel deze lacune aanvullen. Het is mij niet duidelijk geworden hoe de auteur met de door hem gepubliceerde gegevens deze vraag kan beantwoorden. Het huis te Emmikhuizen c.a. blijkt in de 18de eeuw in handen van een zijtak van de familie Van Reede die tot 1754 de heerlijkheid Renswoude in leen hield van de Staten van Utrecht. De auteur vertelt niet hoe zich dit heeft toegedragen. Bovendien geeft hij bij zijn vermelding geen bron op. Hij kreeg een onderhandse akte in handen, houdende een inventaris van de bezittingen van Frederik van der Does, zoon van Wigbold van der Does en Wilhelmina Henriette van Reede (niet behorend tot de tak van de heren van Renswoude). Deze akte bevat een overzicht van de goederen van deze in 1779 ongehuwd en krankzinnig gestorven bezitter van Emmikhuizen c.a. Dit huis en goed blijkt dan nog steeds in erfpacht te worden gehouden van het (geseculariseerde) Karthuizersconvent, hoewel de schr. elders spreekt van 'eigendom'. Waar deze inventaris berust wordt niet vermeld. De verwijzing in noot 4 naar het Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht, door De Blécourt en Fischer (uitg. 1950) hoort eigenlijk thuis bij noot 3, die betrekking heeft op de enige plaats in het artikel waar over het recht van duiventil wordt gesproken (dat in voornoemde inventaris niet wordt vermeld). Veel interessante gegevens dus, die echter geen antwoord geven op de vraag die de auteur stelde. Ik wijs erop dat in de 18de eeuw de heerlijkheid van Emmikhuizen, dus tenminste de publiekrechtelijke bevoegdheden, nog in handen was van de heren en vrouwen van Renswoude (zie b.v. Tegenw. staat der Ver. Nederl., dl. 12, p. 290, 292).

JH

Treinen spelen hoofdrol in Flehite

In de laatste maand van het jaar, waarin de Nederlandse Spoorwegen haar 150-jarig bestaan viert, is er in het Amersfoortse Museum Flehite een speelgoedtreinenexpositie te bezichtigen. Onder de titel '150 jaar speelgoedtreinen' wordt in deze speelgoedmaand bij uitstek aandacht besteed aan de trein. Echt kinderspeelgoed was het vaak niet. Meestal bediende vader de baan en mochten de kinderen soms meehelpen opbouwen. Maar verder was het: 'kijken en afbliven' geblazen! Datzelfde geldt ook voor de grote treintafel (30 m²) die te zien is in één van de museumzalen. Op gezette tijden zal de elektrische trein uit 1925 (Spoor O) rondrijden langs huisjes en stations uit het eerste kwart van deze eeuw.

In een andere museumzaal worden, aan de hand van vele speelgoedtreinen met toebehoren, opmerkelijke feiten uit de historie van zowel de speelgoed- als de echte trein belicht. Van sommige voorwerpen is niet alleen het miniatuur maar ook het 'grote' origineel te zien zoals b.v. een oude telegraaf met seinsleutel. In het prentenkabinet vindt men etsen en aquarellen van de kunstenaar Jos van de Pol. Het station en de trein spelen ook in deze geëxposeerde werken een centrale rol.

Kortom het museum staat bol van de treinen, vandaar dat een retourtje Flehite tussen 2 december en 22 januari a.s. zeker de moeite waard is!!

Noten bij pagina 30 t/m 41

Gebruikte afkortingen

AB = Archief Bloklandsgasthuis

AH = Archief Hypotheekbewaarder te Amersfoort

DKOR = Dienst van het Kadaster en Openbare Registers te Utrecht

GAA = Gemeentearchief te Amersfoort

Not.A. = Notariële archieven

ASp = Archief Sint-Pietersgasthuis

RAU = Rijksarchief in de provincie Utrecht te Utrecht

De overdrachten van onroerend goed die voorkomen in de protocollen van transporten en plechten van het Gerecht Amersfoort (Recht.A. inv.nr. 436 en 433) alsmede de resoluties van het stadsbestuur waarvan de data worden genoemd, worden niet afzonderlijk geannoteerd.

1. C. A. van Kalveen, Problemen rond de oudste geschiedenis van het Fraterhuis en het Nieuwe Gasthuis te Amersfoort, *Jaarboek Oud Utrecht* 1981, p. 107 e.v.

2. GAA ASp Blaffertboek nr. 1, 24 febr. 1480.

3. W. J. van Hoorn en J. Hovy, *Observantenklooster Amersfoort*, Amersfoort 1982, p. 47 e.v.

4. J. Hovy. De demping van de noordelijke binnensingel tussen het Spui en Bloemendal en het ontstaan van 't Zand te Amersfoort, *Flehite* jrg 2, 2 en jrg 4, 1 en W. J. van Hoorn, Vier eeuwen Breestraat bij de Ketelaarsbrug, *Flehite* jrg 16, 1.

5. GAA Not.A. AT 021-b002, 2 jan. 1701.

6. RAU AH d 346-9, 27 jan. 1830.

7. GAA ASp map 271.

8. GAA Oud Arch. inv.nr. 109 Cameraarsrekening Ao 1695.

9. GAA ASp map 272.

10. GAA Not.A. AT 016-b002, 6 okt. 1681.

11. GAA Not.A. AT 021-b002, 2 jan. 1701.

12. GAA ASp inv.nr. 98, 11 juli 1723.

13. GAA Not.A. AT 028-b010, 22 dec. 1733.

14. GAA ASp map 274.

15. GAA Not.A. AT 043-a002, 12 dec. 1798.

16. J. van der Leeuw, *De gecombineerde St. Pieters- en Bloklandsgasthuizen te Amersfoort*, Amersfoort 1894.

17. De tonnen werden gebezigd als maat: 1 turfton was ongeveer 227 dm³.

18. GAA ASp inv.nr. 28, Ao 1789.

19. GAA ASp rekeningen 1581/1582.

20. GAA ASp inv.nr. 98.

21. GAA AB resolutieboek nr. 1.

22. GAA ASp inv.nr. 28.

23. GAA Oud Arch. inv.nr. 399, 400, 401, 403.

24. GAA Not.A. AT 022-a001, 12 maart 1692.

25. GAA Not.A. AT 041-a003, 13 aug. 1763.

26. GAA Not.A. AT 042-a012, 22 mei 1780.

27. GAA Not.A. AT 044-a008, 31 aug. 1792.

28. GAA Inv. Flehite nr. 538.

29. GAA Not.A. AT 055-b002, 3 jan. 1810.

30. RAU AH d 313-44, 15 maart 1824.

31. GAA Not.A. AT 051-c017, 10 febr. 1848.

32. DKOR d 488-47, 29 febr. 1916.

33. DKOR d 1058-70, 22 juni 1951.

34. DKOR d 5141-33, 15 okt. 1985.

35. Van Hoorn en Hovy, *Observantenklooster*, p. 142 e.v.

36. GAA Not.A. AT 015-b008, 25 april 1680.

37. GAA Not.A. AT 055-a013, 14 febr. 1820.

38. RAU AH d 337-34, 25 okt. 1827.

39. DKOR d 60-43, 2 sept. 1848.

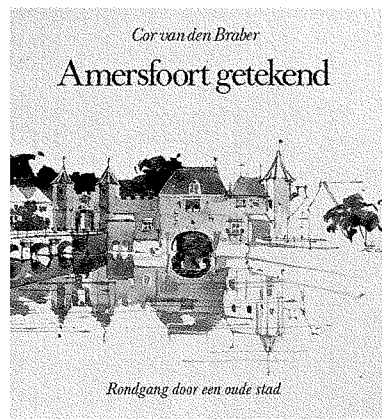
40. DKOR d 253-73, 3 nov. 1883.

41. DKOR d 696-71, 4 okt. 1928.

42. DKOR d 868-69, 7 okt. 1938.

AMERSFORTIA REEKS

Voor iedereen die geïnteresseerd is in de 'dwarsverbanden' tussen de lokale en de landelijke geschiedenis en cultuur.
Royaal geïllustreerd en grafisch fraai verzorgd.

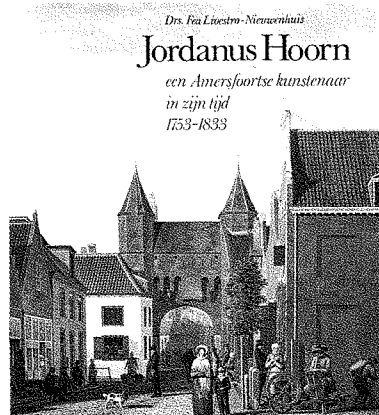

Cor van den Braber
Amersfoort getekend
Rondgang door een oude stad
100 pagina's prijs f24,50
ISBN 90 6109 0601

Pen- en penseeltekeningen van 44 historische monumenten. Begeleidende teksten met veel interessante bijzonderheden. Kan tevens dienen als gids voor een stadswandeling.

Drs. Fea Livestro-Nieuwenhuis
Jordanus Hoorn
Een Amersfoortse kunstenaar in zijn tijd 1753-1833
96 pagina's prijs f24,50
ISBN 90 6109 0296

Jordanus Hoorn, kunstenaar en ondernemer, kreeg op latere leeftijd een aanstelling als stadstekenmeester. Over een figuur uit een 'vergeten' periode van de Nederlandse kunsthistorie.

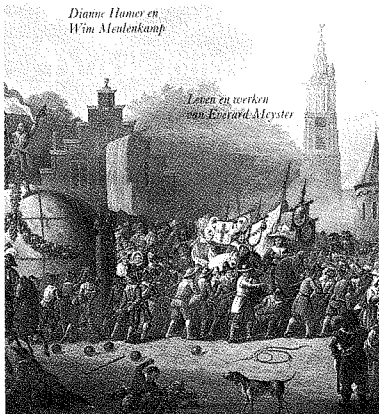
De Amersfoortse kerken,
kloosters, kapellen en synagoge en hun geschiedenis tot omstreeks 1850
108 pagina's prijs f24,50
ISBN 90 6109 0261

Deze bundel opstellen geeft een samenvattend beeld van de Amersfoortse kerkgeschiedenis tot aan het herstel van de hiërarchie in de rooms-katholieke kerk.

Dianne Hamer en Wim Meulenkamp
De dolle Jonker
Leven en werken van Everard Meyster (ca. 1617-1679)
112 pagina's prijs f24,50
ISBN 90 6109 1160

Geboren te Utrecht en beroemd geworden door de Amersfoortse kei. Met voorbeelden uit de geschriften van een kleurrijk fantast.

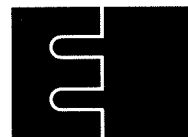
de algemene boekhandel
leusderweg 184-186, amersfoort
telefoon 033-614935

ElectroVanGeet

ontwerpt en installeert
electrotechnische projecten

42jaar electro genieek

Electro Van Geet B.V.
Nijverheidsweg Noord 95
3212 PL Amersfoort
tel. 033-35121

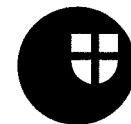
STICHTING GEMEENTELIJKE KREDIETBANK AMERSFOORT

VOOR:

- uw persoonlijke lening
- uw doorlopend krediet.

Geen winsttoegmerk, deskundig advies,
snelle beslissing, uw belang staat voorop
.... vandaar naar de G.K.A.

Vraag vrijblijvend inlichtingen!

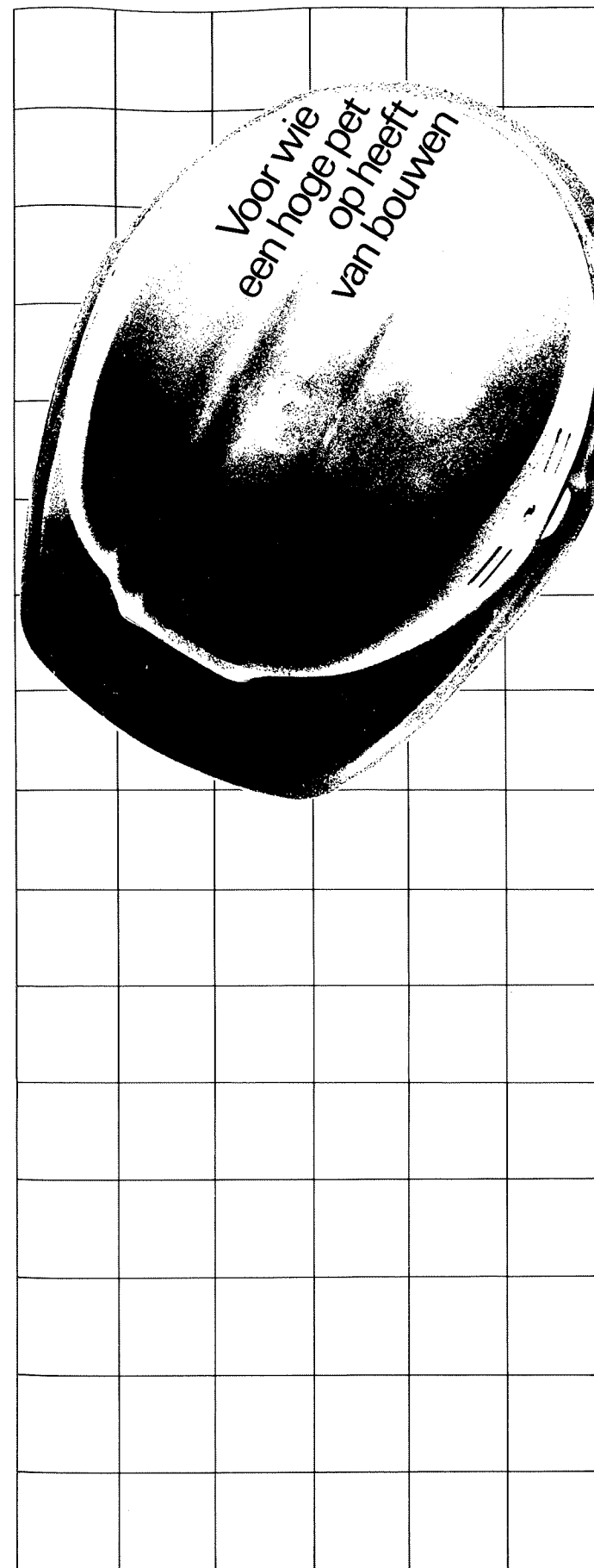

GEMEENTE
AMERSFOORT

Hoofdkantoor:
Eemstraat-Oost 58, Amersfoort.
Telefoon 033-694760

Geopend:
maandag, dinsdag, woensdag en vrijdag
van 8.30-12.00 uur en van 13.30-16.30 uur;
donderdag van 8.30-12.00 uur en van 13.30-20.00 uur.

LET OP DE KOSTEN!

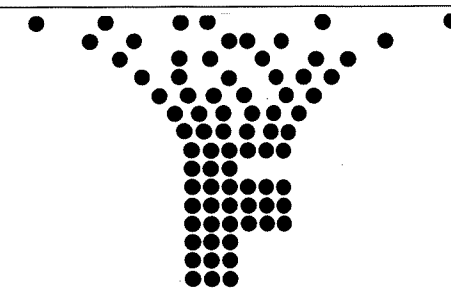

Heiligers
Bouw bv
Amersfoort

NORIT

Op de plank in binnen- of buitenland,
houd altijd **NORIT** bij de hand.

Cadeaus uit Flehite

Boeken

Amersfoort verleden tijd f29,50
Van gasthuisbed tot serviceflat f19,95
Historie der Amersfoortse brandweer f15,00

Prenten

Afdrukken van de originele
etsplaten van Van Liender (1760)
met Amersfoortse gezichten.
Per stuk f30,00
Ansichtposter f5,00

Diversen

Tinnen St. Jorislepel f15,00
Stadszegel f6,00
Pelgrimsteken f4,75
Penning Johan van Oldenbarneveldt f68,50